

Bugu ya Mugudisi

GIREIDI YA

1

TSHIVENDA

LUAMBO LWA HAYANI

Bugu ya Mugudisi

GIREIDI YA 1

TSHIVENDA

Magudiswa

MARANGAPHANDA	1
NYANGAREDZO	2
U PFHESESA ZWIVHUMBEO ZWA NYAMBO DZA AFRIKA TSHIPEMBE NA THUTHUWEDZO YAZWO KHA U FUNZA LITHERESI (U VHALA NA U NWALA)	5
U PFHESESA ZWINE VHANA VHA GUDISA ZWONE U VHALA NA U NWALA	16
ROTHINI YA VHEGE	20
Gireidi 1–3 Tshifhinga tsha nthesa (awara dza 8 nga vhege)	20
Gireidi 1 Tshifhinga tsha fhasisa (awara dza 7 nga vhege)	21
ZWISHUMISWA	22
Pulane ya u Funza	22
Firizi dza Foniki	23
Tshati dza muñwalo wa u gandisa	24
Khuvhanganyo Ya Mañwalwa: Zwiñori Zwa U Vhala (Khathihi) Na Vhagudi	25
Magarañatai	26
Bugu ya u Vhala ya Thikho	27
Tsumbandila ya u Linga	29
ZWITIRATHEDZHI ZWA NDANGULO YA KILASI	30
U Vhidza Vhagudi	30
Zwokokodzi zwa Muhumbulo	32
U Vhea Milayo ya Vhudifarii	37
U Langa Therisano dza Zwigwada	39
Nyito dza Muratho Kana u Dzingadza	41
NDO LIVHUWA!	46

Marangaphanda

Vho tšanganedzwa kha National Home Language Reading Programme (NHLRP).

National Home Language Reading Programme (NHLRP) ndi mbekanyamushumo ya u guda yo dzudzanywaho nga mbumbo ya thevhekano (MGD: Mbekanyamushumo ya Guda yo Dzudzanywaho) ya luambo lwa hayani. Hezwi zwi amba uri mbekanyamushumo heyi yo bveledzelwa vhone lwo khetheaho nahone nga vhusedzi uri vha kone u i tevhela duvha na duvha musi vha tshi funza vhagudi vhavho luambo lwa hayani.

Mbekanyamushumo iyi ndi mvelelo dza tšhodiso, mveledziso na u kovhelana maitele a khwinesa na tshenzhemo nga DBE, Mihasho ya Mavundu ine ya khou shela mulenzhe, Vhafarisani vha Sialala, Vhanetshedzi vha Masheleni na dziNGO.

Ri fulufhela uri zwi do vha lelutshela u shumisa Bugu ya Mugudisi na uri vha do diphina nga u shumisa NHLRP.

Nyangaredzo

Mbekanyamushumo ya Lushaka ya u Vhala Luambo lwa Hayani ndi mbekanyamushumo ya u vhala na u n̄wala yo dzudzanywaho ya Gireidi ya 1-3 ya Luambo lwa Hayani.

Zwihuluhulu, MLVLH i tikedza vhadededzi nga u n̄etshedza:

1. N̄divho ine ya t̄oḁea u itela u gudisa u vhala, u n̄wala na u pfhesesa nga n̄ḁila i bvelelaho.
2. Muteo wa u funza luambo lwa hayani.
3. Zwishumiswa zwa u tikedza pulane ya u funza.
4. N̄ḁila dza u t̄anganya zwiḁwe zwishumiswa.

1. Ndi n̄divho ifhio ine ya t̄oḁea u itela u gudisa u vhala, u n̄wala na u pfhesesa?

a. **N̄divho iḁwe ya zwivhumbeo zwa luambo, hu tshi katelwa na u pfhesesa:**

- Zwivhumbeo zwa nyambo dza nyambo dza Afrika na Luisimane.
- Masiandoitwa a zwivhumbeo izwi kha u guda l̄itheresi.
- Ndeme ya u ḁivha phambano vhukati ha zwivhumbeo zwa nyambo dza nyambo dza Afrika na Luisimane.

b. **Pfheseso yo khwinisaho, yo thewaho kha vhuḁanzi ya uri vhana vha guda hani u vhala, u n̄wala na u pfhesesa, hu tshi katelwa n̄divho na u pfhesesa:**

- Ndi zwifhio zwine zwa tea u funziwa.
- Ndi zwifhio zwine zwa tea u shumiswa.
- Ndi zwifhio zwine zwa tea u bveledzwa zwi tshi ya phanḁa.
- Ndi lini hune tshipiḁa / tshikili tshiḁwe na tshiḁwe tsha u vhala na u n̄wala tsha tea u ḁivhadzwa.
- N̄ḁila ya u funza, n̄dowend̄owe na u bveledza n̄divho na zwikili zwa u vhala na u n̄wala.

c. **N̄divho ya zwiḁratedzhi zwa u langa vhagudi na k̄lasini nga n̄ḁila yavhuḁi, hu tshi katelwa na u pfhesesa:**

- Ndeme ya tshikhala tsha u guda tsho tsireledzeaho kha u guda u vhala na u n̄wala.
- N̄ḁila ya u sika na u t̄hogomela tshikhala tsha u guda tsho tsireledzeaho.
- N̄ḁila ya khwine ya u langa vhana vhaḁuku.

2. Muteo wa MLVLH u na mini?

a. **N̄dowelo kana rothini yo linganyiswaho ya vhege mbili.**

- Zwi tshimbilelana na mbekanyamaitele.
- Zwi a pfhala, zwo dzudzanywa zwavhuḁi.
- U katela zwipiḁa zwoḁhe zwa luambo.

NYANGAREDZO

b. **Sethe ya nyito kana ngudo dza tshipiḽa tshiḽwe na tshiḽwe tsha luambo.**

- Zwi tshimbilelana na mbekanyamaitele.
- Zwi tshimbilelana na vhuṽanzi ha maitele a khwine.
- Ngudo na mishumo ya u thetsheslesa na u amba.
- Ngudo na nyito dza foniki.
- Ngudo na nyito dza u vhala ho livhiswaho kha zwigwada.
- Ngudo na nyito dza u vhala na vhagudi.
- Ngudo na nyito dza muḽwalo.
- U ḽwala na ngudo na mishumo ya Tshivhumbeo na Kushumisele kwa Luambo (TKL).

c. **Mishumo ya u linga themo nga themo na rubriki.**

- Zwi tshimbilelana na mbekanyamaitele.
- Zwi ṽanganyiswa kha ngudo.

d. **Themo nga themo Milingo ya u Vhala nga Mulomo**

- Mutevhe wa ndingo dzo ṽanganelanaho na Tsenguluso ya Lushaka ya Funda Uphumelele National (TLFU).
- Ndingo dza fomathivi u lavhelesa na u lugisa u vhala nga u tou elela.
- Zwo dzheniswa kha mbekanyamushumo ya u linga ya fomala hune zwa vha zwo tea.

3. Ndi zwishumiswa zwifhio zwo ḽetshedzwaho u tikedza Pulane ya u Funza ya MLVLH?

MLVLH i katela zwishumiswa zwa thikhedzo zwi tevhelaho:

- a. Pulane dza u funza
- b. Khadi dza Firizi dza Foniki
- c. Phosiṽara dza Muḽwalo
- d. Bugu ya u vhala ya Thikho
- e. Khuvhanganyo ya maḽwalwa (Antholodzhi)
- f. Magaraṽatai
- g. Tshibugwana tsha u Linga

4. Nḽila dza u ṽanganya zwiḽwe zwishumiswa

Mbekanyamushumo ya MLVLH i ṽoda zwishumiswa zwi tevhelaho zwa u engedza na u thusedza:

a. **U Vhalela Nṽha zwiṽori**

- Vhagudisi vha gireidi ya 1–3 vha tea u vhalela vhagudi nṽha ḽuvha ḽiḽwe na ḽiḽwe, lwa minete ya 15–20.
- Khuvhanganyo ya maḽwalwa, Bugu Khulwane, Bugu dza Zwiṽori dzi tea u wanala na u shumiswa kha ndivho iyi.

b. **Khadi dza firizi ya foniki**

- MLVLH i ḽea garaṽa ya fonimi / girafimu iḽwe na iḽwe ine ya funzwa kana u vusuludzwa kha gireidi.
- Pulane ya u Funza i ṽoda uri vhagudisi vha shumise khadi idzi u ḽivhadza fonimi / girafimi kha vhagudi, u vusuludza fonimi / girafimi, na u sumbedza u ṽanganyiswa ha fonimi /

NYANGAREDZO

girafimi.

- Arali vhagudisi vha tshi kona u swikelela garaṭa dza foniki kana flirizi dza engedza vha fanela u dzi shumisa kha:
- U ṭana fonimi na maipfhi kīlasini.
- Mishumo ya u lugisa / u khwaṭhisa zwigwada zwiṭuku.

c. **Bugu dzo Eliwaho dza u Vhala.**

- MLVLH i ṅetshedza vhagudi Bugu dza u Vhala dza Thikho. Bugu dza u Vhala dzi na ndivho i re khagala ya mveledziso ya zwikili.
- A i ṅei zwickhala zwa u vhala ho engedzwaho kana u vhalela u ḡitakadza.
- Vhagudisi vha tea u engedza mbekanyamushumo nga zwishumiswa zwo engedzwaho zwa u vhala zwa vhagudi.
- Bugu dzo Eliwaho dza u Vhala dzi tea u shumiswa nga tshifhinga tsha ngudo dza u vhala nga Zwigwada, musi vhagudi vho no fhedza nyito dza Bugu dza u vhala dza Thikho.
- Lutamo ndi lwa uri, Bugu dza u Vhala dza Thikho dzi tea u dovha dza rumelwa hayani na vhagudi u itela uri vha ite ndowendowe ya u vhala.

d. **Maṅwalo a u Vhala na Vhagudi**

- MLVLH i ṅetshedza vhagudi zwiṭori zwa Ṭhanganyelo ya Maṅwalwa hu tshi itelwa u Vhala na Vhagudi nga vhege.
- Tshipikwa tsha ngudo idzi ndi u bveledza zwikili zwa luambo lwa oraḷa na u pfhesesa kha vhagudi.
- Arali zwiṭiriki kana vhagudisi vha tshi ṭoda u shumisa Bugu Khulwane dzi re na maṅwalo o hudzwaho tshifhinga tshothe, vha nga shumisa tshifhinga tsha u Vhala na Vhagudi kha ndivho iyi.
- Fhedziha, a zwo ngo themendelwa uri hezwi zwi itwe kha ngudo dzoṭhe – u bveledza kupfhesesele kwa oraḷa ndi zwa ndeme vhukuma.

e. **Dziphositara**

- Phositara ndi zwishumiswa zwi thusaho kha mveledziso ya maipfhi na nyambedzano.
- Zwifanyiso zwa thero ya MLVLH zwi re kha Bugu ya u vhala ya Thikho ndi zwa ndivho idzi.
- Vhagudisi vha nga nanga u engedza hezwi nga dziṅwe phositara arali dzi hone.

U Pfhesesa Zwivhumbeo zwa Nyambo dza Afrika Tshipembe Na Thuthuwedzo Yazwo kha u Funza Litheresi (u Vhala na u Nwala)

nga Groome, P.S. (Phando 2026) Class Act Educational Services

Kha miṁwaha minzhiminzhi, maitele a u funza litheresi ya nyambo dzoṱhe dza Afrika Tshipembe o edza ngona dzi no shumiswa kha nyambo dza Dzhemeniki: English (Luisimane) na Afrikaans. Hezwi zwi ḡivhonadza musi hu tshi shumiswa khontseputi (mihumbulo) dzi no wanalesa kha maṁwalwa a mbekanyamaitele (phoḽisi) dza English na Afrikaans, sa tsumbo: u kombetshedza nga u topola u funzwa ha daigirafu (maḽederembumbano), kana 'maipfhi o ḡowealeho' (maipfhi o ḡowealeho nga tshivhumbeo).

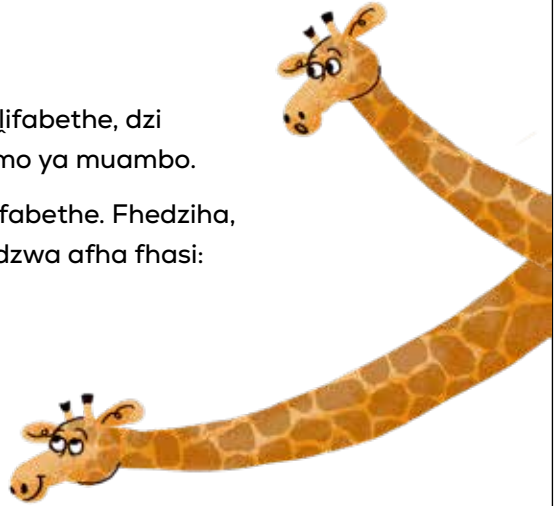
Kuitele uku ku khukhulisa vhagudi vha nyambo dza Vharema nahone zwo tuṱuwedza mvelelo dza u vhala na u pfhesesa nga ṁḽila i si yavhuḡi. U itela u funza vhagudi vha nyambo dza Vharema zwikili zwa litheresi nga ṁḽila kwayo, ri tea u pfhesesa zwiṁwe zwa zwivhumbeo zwa nyambo, na uri zwi kwama u guda litheresi nga ṁḽila ifhio.

Ri tea hafhu u elelwa uri vhagudi vhanzhi vha Nyambo dza Vharema vha ḡo swika hune vha guda zwikili zwa litheresi zwa English kana Afrikaans, zwi tshi langwa nga nzulele. Nga mulandu wa zwenezwi, ri tea u ṱalukanya zwi fanaho na zwi sa fani malugana na zwivhumbeo zwa nyambo idzi, u itela u kona u funza vhagudi zwikili zwa litheresi nga nyambo nnzhi, nga khathihi.

Kha vha vhe na nzhele: Ṽhalutshedzo dzine dza ḡo tevhela ndi marangaphanda a sa konḡi a u pfhesesa zwivhumbeo zwa nyambo dza Vharema. Ṽhalutshedzo idzi dzo itelwa u ṱasulula zwivhumbeo zwi no tuṱuwedza u goda litheresi nga gireidi dza u ranga (dza muteo).

Nyambo dzi no shumisa Aḽifabethe

1. Nyambo dzoṯhe dza Afrika Tshipembe dzi shumisa aḽifabethe, dzi shumisa Aḽifabethe dza Tshiḽatini kha u imela mibvumo ya muambo.
2. Vhunzhi ha nyambo hu shumisa maḽedere a 26 a aḽifabethe. Fhedziha, hu na hune dza fhambana hone, sa zwe zwa sumbedzwa afha fhasi:
 - Tshitswana na Sepedi: a dzi shumisi **c, q, v, x, z**
 - Tshisuthu: a tshi shumisi **c, v, x, z**
 - Tshivenda: a tshi shumisi **c, j, q**
 - Tshiswati: a tshi shumisi **x, q**

Izwi zwi amba mini kha u guda ḽitheresi?

1. Zwi na ndeme u ita uri vhagudi vha ṯalukanye maḽedere a re kha aḽifabethe ya luambo lwa havho.
2. Musi vha tshi khou funza nyambo mbili nga khathihi, kha vha ite uri vhagudi vha ṯalukanye phambano dzi re hone vhukati ha aḽifabethe dza nyambo idzi.

Fonimi na girafimi (maḽederemaimelamibvumo)

3. Nyambo dzoṯhe dza Afrika Tshipembe dzi na fonimi na girafimi.
4. Fonimi ndi mibvumo miṯukusa ya luambo yo imaho nga yoṯhe.
5. Girafimi ndi zwiimeli zwo tou ṅwalwaho zwa mibvumo ya muambo.
6. Kha nyambo dza Afrika Tshipembe, girafimi dzi vhumbwa nga ṅḽila tharu dzo fhambanaho:
 - Ḽedere ḽithihi: **t, s, h, m**
 - Ḽedere kana maḽedere a re na tswayo: **ê, š, ë, ṅ**
 - Ṱhanganyo ya maḽedere: **sh, dl, tsh, tlh, ai, eeu**

Izwi zwi amba mini kha u guda ḽitheresi?

1. Vhunga Fonimi na girafimi ndi zwibuḽoko zwa u fhaṯa ḽitheresi ya muteo, zwi na ndeme u funza vhagudi sethe dzo fhelelaho dza fonimi na girafimu dza luambo lwavho lukhagala na nga sisiṯeme.
2. Zwi a dovha zwa thusa vhagudi arali vha tshi ḽivha uri hu na sethe dzo tiwaho dza fonimi na girafimi dzine vha tea u guda, na uri tshivhalo tshadzo ndi tshifhio.

U PFHESESA ZWIVHUMBEO ZWA NYAMBO

3. Musi vha tshi khou funza nyambo mbili nga khathihi, kha vha ite uri vhagudi vha tšlukanye uri fonimi dzi bulwa hani kha luñwe na luñwe lwa nyambo idzi, sa tsumbo:

- Kha nyambo dzoṭhe: u bulwa nga u fana ha **s, t**

Setswana	English	isiNdebele	Afrikaans
sala	sip	itiye	tien

- Nyambo dza Vharema na English: u bulwa nga u fhambana ha **a, u**

isiZulu	English	isiZulu	English
apula	ant	uta	umbrella

Kha vha dzhieze nzhele: /a/ ya isiZulu na /u/ ya Tshiisimane zwi bveledza mubvumo muthihi. Kha vha elelewe nga ha nḡila ine hezwi zwa nga kanganyisa vhagusi.

- Nyambo dza Vharema dzi re na mibvumo ya dzikiliki (ya u tyokola) na English: u bulwa nga u fhambana ha **c, q, x**

Siswati	English	isiNdebele	English	isiXhosa	English
licici	cat	qala	queen	xa	box

- Tshivenda na English: **dz** na **j** dzi unga sa mibvumo i no fana

Tshivenda	English
dzhena	jump

Kha vha vhe na nzhele: Zwi na ndeme uri vhagudi vha pfhesese uri, vhuvhili hazwo, fonimi na girafimi ndi zwibuḽoko zwa u fhaṭa maipfhi a no tou bulwa na o ṅwaliwaho. Nga ṅwambo wa zwenezwi, vhagudi vha tea u thoma u ṭavhanyedza u vhalu na u ṅwala maipfhi a sa konḡi. Vhagudi vha songo vuwa vho funzwa fonimi na girafimi zwo ima zwi zwoṭhe.

Mivango ya themba

4. Nyambo dzoṭhe dza Afrika Tshipembe dzi na mivango ya themba.

5. Kha Nyambo dza Vharema, vhunzhi ha mivango ya themba hu anzela u vhumbwa nga:

- U dzhenisa 'n' mathomoni a fonimi

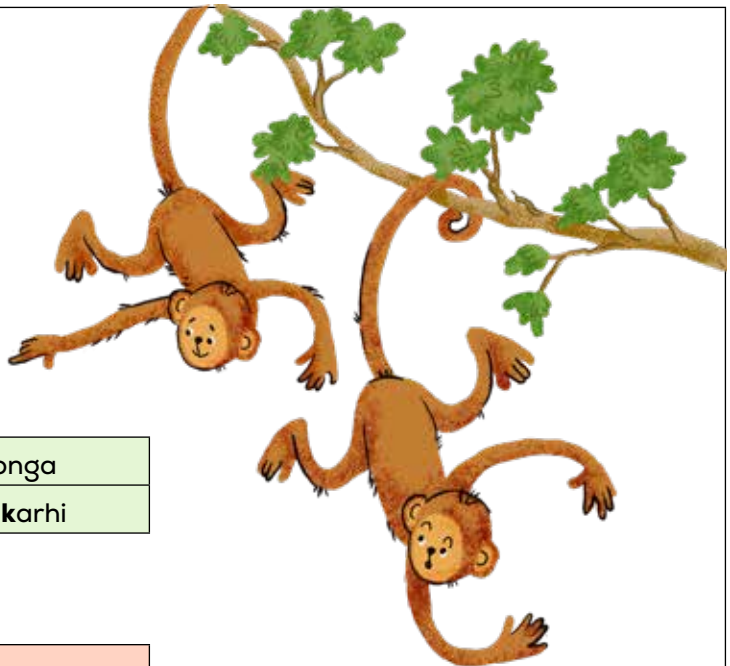
n+_

Sepedi	Xitsonga
n+tl ntl ene	n+k nk arhi

- U dzhenisa 'w' i tshi tevhela fonimi

_+w

isiXhosa	Xitsonga
th+w thw ala	s+w sw eka

U PFHESESA ZWIVHUMBEO ZWA NYAMBO

- U dzhenisa 'n' mathomoni a fonimi na 'w' i tshi tevhela fonimi,

n+ _+w

Tshivenda	isiXhosa
n+dv+w ligundvwane	n+k+w nkwenkwe

Izwi zwi amba mini kha u guda litheresi?

- Tsha u thoma, kha vha vhe na vhuṭanzi uri vhagudi vha a ḡivha fonimi dza themba nga nthihi nga nthihi. U bva afho, kha vha vha funze tshikili tsha u vanga themba vha tshi vhumba mivango (kana zwigwada zwa themba).
- Kha vha ite uri vhagudi vha ṭalukanye 'phetheni' dzi no anzela u shumiswa dza mivango (**n+ _ / _+w / n+ _+w**). Arali vha nga kona u ṭalukanya izwi, u vanga hu vho vhonala hu tshi leluwa.
- Kha vha thome nga u ḡivhadza vhagudi mivango ya themba dza maḡedere mavhili, sa tsumbo: **l+w**
- Kha vha shumise sisiteme ya u tou tevhokanya zwithu vha pfhukele kha mivango ya themba yo serekano nahone i milapfhu, sa tsumbo: **n+th+w**

Kha vha vhe na nzhele:

- Kha Nyambo dza Vharema, n+g > ng na n+y > ny ndi fonimi a si mivango.
- Kha English na Afrikaans, hu shumiswa milayo yeneyo fhedzi kha phetheni dza mivango dziṛwevho, sa tsumbo: u dzhenisa 'r' na 'l' i tshi tevhela iṛwe themba:

English / Afrikaans b+r	English / Afrikaans s+l
brain, brood	sleep, slaap

Daigirafu (maḡederembumbano) a Pfhalandoṭhe na Thevhekano dza Pfhalandoṭhe

- Daigirafu (maḡederembumbano) dza Pfhalandoṭhe dzi shumiseswa kha English na Afrikaans.
- Daigirafu (ḡederembumbano) ya pfhalandoṭhe ndi phere ya maḡedere a pfhalandoṭhe mbili dzi no baḡekana dza vhumba mubvumo u re pfhalandoṭhe nthihi. Sa tsumbo:

- 'ai' kha rain
- 'ee' kha feet
- 'eu' kha deur
- 'aa' kha maan

A ri koni u pfha mibvumo ya pfhalandoṭhe mbili dzo ima nga dzoṭhe.

U PFHESESA ZWIVHUMBEO ZWA NYAMBO

3. Kha Nyambo dza Vharema, vhunzhi ha pfhalandothe dzi no tevhelana ndi thevhekano ya pfhalandothe – dzi diitela mibvumo yadzo nga dzothe.
4. U itela u zwi lingedza, kha vha ite zwi tevhelaho (Sesotho/Tshivenda):
 - a. Kha vha nwale ipfhi: **bosiu**
 - b. Kha vha ambele ipfhi ili ntha: **bosiu**
 - c. Kha vha vhandele madungo a ipfhi ili: **bo-si-u**
 - d. Kha vha talele thukhukanyo ya madungo: **bo/si/u**
 - e. Kha vha lavhelese zwine zwa bvelela: Pfhalandothe a dzi tangani dza ita mubvumo wa pfhalandothe nthi. Zwi khagala uri dzi disikela mibvumo yadzo yo imaho i yothe, nahone dzi wela kha madungo a sa fani.
 - f. Kha vha nwale ipfhi: **muumo**
 - g. Kha vha ambele ipfhi ili ntha: **muumo**
 - h. Kha vha vhandele madungo a ipfhi ili: **mu-u-mo**
 - i. Kha vha talele thukhukanyo ya madungo: **mu/u/mo**
 - j. Kha vha lavhelese zwine zwa bvelela: Pfhalandothe a dzi tangani dza ita mubvumo wa pfhalandothe nthi. Zwi khagala uri dzi disikela mibvumo yadzo yo imaho i yothe, nahone dzi wela kha madungo a sa fani.
5. Tshinwe tshifhinga kha nyambo dza vharema, musi pfhalandothe yo dovhoolwa (davhulwa), i vhumba lederembumbano. Sa tsumbo:

Tshisuthu	Tshitsonga	Sepedi	isiXhosa	Tshivenda
boona	ahee	baagi	iimpahla	noo

Izwi zwi amba mini kha u guda litheresi?

1. Kha vha funze vhagudi zwi tevhelaho zwi khagala:
 - Pfhalandothe ndi mibvumo yo khetheaho (i sa fani na minwe/ ya tshipentshela).
 - Maipfhi a khethekanywa a bva madungo – zwipida zwa ipfhi zwine ra zwi pfha musi ipfhi li tshi vhandelelwa.
 - Dungo linwe na linwe li dzula li na pfhalandothe.
2. Tshi tevhelaho, kha vha divhadze vhagudi khontseputi dzi tevhelaho musi dzo no tea:
 - Pfhalandothe i nga sika dungo i tshi shuma na muinwe mubvumo (fonimi), sa tsumbo: **ba, me, phi, dla**
 - Pfhalandothe i nga sika dungo i tshi shuma na minwe mibvumo mivhili (fonimi), sa tsumbo: **ra-tang**
 - Pfhalandothe i a kona u vha dungo nga yothe, sa tsumbo: **a-ma, bo-e-la**
3. Vha songo dadisa vhagudi vha Nyambo dza Vharema nga u vha funza thevhekano dza pfhalandothe dzi tshi vho nga ndi daigirafu dza pfhalandothe. Vhagudi vha tea u pfhesesa uri pfhalandothe dzi nga dzula dzo vhambela, fhedzi izwi a zwi iti uri inwe i shandule mubvumo wa inwe.

Kha vha vhe na nzhele:

- Ri tea u elelwa uri /m/ ndi dungo kha Tshinguni. Zwenezwo, /m/ i nga vha dungo nga yothe kha nzulele ngedede, sa tsumbo, /m/pa/ma/.
- Kana: /m/, /n/ na /l/ kha Sotho.

Kuñwalele kwo dzumbamaho (Kuñwalelekudzumbavhushaka)

1. Kuñwalele kwo dzumbamaho (Kuñwalelekudzumbavhushaka) zwi amba uri vhushaka vhukati ha dzifonimi (mubvumo) na dzigirafimi (maḽedere) a vhu ho khagala kana hu a konḽa u vhonala.
2. English i na fonimi dza 44 dzi no imelwa nga girafimi dza 250. Hezwi zwi amba uri English i na kuñwalele kwo dzumbamaho (kuñwalelekudzumbavhushaka).
3. Sa tsumbo, mubvumo /f/ u nga ñwalwa sa:
 - **f** sa kha **fish**
 - **ff** sa kha **cliff**
 - **ph** sa kha **photo**
 - **gh** sa kha **laugh**

Izwi zwi amba mini kha u guda ḽitheresi?

1. Lushaka ulu lwa kuñwalele ku ita uri u funzwa ha foniki na u dikhouda hu konḽe.
2. Zwi dovha hafhu zwa amba uri zwi a dzhia tshifhinga u funza vhagudi foniki ya luambo.
3. Kha vha funze fonimi / girafimi dzi tshi tou tevhekana kha thevhekano ya u shumiseswa hadzo. Hezwi zwi thusa vhagudi u vhala na u ñwala vha tshi tevhedza mibvumongeno vha tshi khou isa phanḽa na u guda girafimi dzi no konḽa.
4. Vha songo vhona vhagudi vhukhakhi arali vha songo ñwala ipfhi nga tshifonetiki (u edza mubvumo) arali vha sa athu funzwa girafimi dzo teaho. Sa tsumbo, arali ñwana a sa athu guda girafimi ya '**ph**' ya English a vho ñwala **foto** vhudzuloni ha **photo**, u tea u khoḽiwa.
5. Musi vha tshi ḽivhadza girafimi ntswa i no tshimbilelana na fonimi, vha humbudze vhagudi nga ha girafimi dziñwevho dze vha funzwa. Sa tsumbo, vha nga ri:
 - No guda uri kha English, ri nga ñwala mubvumo wa /f/ sa '**f**'.
 - Musi ri tshi ñwala mubvumo wa /f/ magumoni a ipfhi, ri u ñwala sa '**ff**', sa kha: **cliff** kana **sniff**.

Kuñwalele ku no livhanya (Kuñwalelekulivhanyi)

1. Nyambo dza kuñwalele ku no livhanya (kuñwalelekulivhanyi) dzi shumisa vhushaka ha tsinitsini kha u livhanya fonimi na girafimi.
2. Hezwi zwi amba uri mubvumo wa muambo u ñwalwa nga ñdila nthihi fhedzi.
3. Nyambo dza Vharema dzothe dzi shumisa kuñwalele ku no livhanya kwo dziaho, nga nnda ha phambanovho fhaḽa na fhaḽa.

Izwi zwi amba mini kha u guda ḽitheresi?

1. U funza foniki na u dikhouda zwi a leluwa nahone zwi tea u itwa nga luvhilo kha Nyambo dza Vharema ngauri kuñwalele kwa hone ndi kwa u tou livhanya.
2. Kha vha vhudze vhagudi tshivhalo tsha dzifonimi / dzigirafimi dzine dza tea u gudwa kha luambo lwavho.
3. Kha vha ṭalutshedze vhagudi uri arali vha vhuya vha kona u ḽivha u vhala mibvumo iyi na u i vanga, vha ḽo kona u vhala ipfhi ḽiñwe na ḽiñwe ḽa luambo lwavho!
4. Kha vha ite uri vhagudi vha ṭalukanye uri tshivhalo itshi tshe tsha dzula tsho vhewa, a tshi shanduki. Kha vha thuse vhagudi u monithara na u sala murahu mvelaphanda yavho kha u guda vhushaka ha mofimi na girafimi.

Kha vha vhe na nzhele: Ndi ngazwo zwi na ndeme uri vhagudi vha ṭavhanye u konesa u vhala na u ñwala dzifonimi na girafimi. U linga ḽḽivho ya mibvumo nga u shumisa thesite dza U vhala nga u Elela ha Oraḽa ndi tshishumiswa tshonetshone kha hezwi. U konḽelwa ha vhagudi nga u dikhouda maipfhi, zwi khakhisa nyelelwo (ngelekanyo) dzavho dza u shuma nahone vha vho fhedza vha si na nyelelwo dza u kona u pfhesesa zwine vha vhala!

Zwivhumbeo zwa Maipfhi

1. Kha nzulele iyi:
 - **TH** yo imela themba
 - **PFH** yo imela pphalandothe
2. Nyambo dza Vharema dzi shumisa tshivhumbeo tsha maipfhi tsha **PFHTHPFH** kana **THPFHTHPFH**.
3. Nyambo dza English na Afrikaans dzi shumisa tshivhumbeo tsha **THPFHTH**.

Izwi zwi amba mini kha u guda litheresi?

1. Hezwi ndi zwone zwivhumbeo zwine vhana vha do tangana nazwo musu vhana vha tshi thoma u guda u vhala maipfhi.
2. U kona u divha uri hu na phetheni yo dowealeho ya maipfhi zwi nga thusa vhana.
3. Kha Nyambo dza Vharema, kha vha ite uri vhagudi vha talukanye uri vhunzhi ha maipfhi a vhumbea nga **THPFH** kana nga phetheni dza **PFHTHPFH**. Sa tsumbo:

q	u	vh	a
TH	PFH	TH	PFH

4. Ipfi li nga thoma nga pphalandothe ntihi i tshi nga dungo, fhedzi phetheni ya **THPFH** ya di ya phanda. Sa tsumbo:
5. Kha vha gudi vha litheresi ya Tshivenda, maipfhi a u thoma ane vha nga vha funza u vhala ngao ndi ane a tevhala phetheni ya **THPFHTH**, sa:

u	m	a	m	a
PFH	TH	PFH	TH	PFH

6. U shumisa maipfhi **THPFHTHPFH** kana **PFHTHPFH** kha u dikhouda ha u ranga zwi a thusa ngauri zwi funza vhagudi uri maipfhi a na phetheni.

c	a	t
TH	PFH	TH

p	a	n
TH	PFH	TH

7. Kha Nyambo dza Vharema, phetheni i no shumiseswa (ya muteo) ndi **THPFHTHPFH**.
8. Kha English na Afrikaans, phetheni i no shumiseswa ndi ya **THPFHTH**. Hezwi zwi dovha hafhu zwa funza vhagudi uri maipfhi a na mibvumo wa mathomoni, wa vhukati na wa magumoni.
9. Zwi na ndeme uri vha ite uri vhagudi vha nyambo vha talukanye uri zwivhumbeo zwa maipfhi zwi a fhambana kha nyambo dzo fhambanaho, u itela u sa vha dadiisa.

Mimofimi

1. Nyambo dzothe dza Afrika Tshipembe dzi na mimofimi.
2. Mofimi ndi tshipiḁa tshikukusa tshi re na zwine tsha amba kha luambo.
3. Nyambo dza Vharema dzi na sisiteme ya kilasi dza madzina.

- Dzina liḁwe na liḁwe li sumbedzwa (tonwa) nga thangi ine ya sumbedza kilasi ya ili dzina, na uri li kha vhuthihi kana vhunzhi naa.
- Thangi idzi ndi mimofimi, iḁwe na iḁwe yadzo i vha ine na zwine ya maba. Sa tsumbo:

Luambo:	isiZulu	isiZulu	Setswana	Setswana
Ipfi:	umuntu	abantu	molelo	melelo
Thangi:	umu kana um	aba, ba	mo	me
Zwi sumbedza:	kilasi ya madzina 1 (ya muthu - kha vhuthihi)	kilasi ya madzina 2 (ya muthu - kha vhunzhi)	kilasi ya madzina 3 (zwi si zwa muthu nga eḁhe - kha vhuthihi)	kilasi ya madzina 4 (zwi si zwa muthu nga eḁhe - kha vhunzhi)

4. Kha English kana Afrikaans vhunzhi ha dzina hu anzela u sumbedzwa nga mutshila, sa tsumbo:

Luambo:	English	English	Afrikaans	Afrikaans
Ipfi:	dogs	buses	honde	katte
Mutshila:	s	es	e	te
Zwi sumbedza:	vhunzhi	vhunzhi	vhunzhi	vhunzhi

Izwi zwi amba mini kha u guda liḁtheresi?

1. Kha vha funze vhagudi u kona u talukanya mimofimi na u thomani ha ngudo, vha nga shumisa ndila i sa kondi sa u vhea thangi, matsinde, na mitshila nga tshakatshaka.
2. Musi vhagudi vha tshi vho talukanya zwipiḁa izwi zwo fhambanaho zwa ipfi, vha nga gudiswa:
 - U tala mimofimi ine vha i divha kha maipfi malapfu kana a no kondi.
 - U shandula zwine ipfi la amba nga u dzhenisa mofimi vhudzuloni ha munwe kana nga u engedza mimofimi.
 - U wana zwine ipfi li sa divhei la amba nge vha tasulula mimofimi.
 - U sika maipfi maswa nge vha dzhenisa (tuma) mimofimi kha matsinde.
3. Kha vha vhe na vhuḁanzi uri vhagudi vha a talukanya ndila dzo fhambanaho dzine mimofimi ya shumiswa kha u sumba zwithu. Sa tsumbo, musi vha tshi khou funza vhunzhi, kha vha talutshedze uri:
 - Kha Nyambo dza Vharema, vhunzhi hu sumbedzwa nga thangi.
 - Kha English na Afrikaans, vhunzhi hu sumbedzwa nga mutshila.

Kuñwalele kwa u baḑekanya / kwa u fhandekanya

1. U baḑekanya na u fhandekanya zwi amba sisiteme ya kuñwalele ya luambo – nḑila ine luambo lwa ñwalwa ngayo.
2. Kuñwalele kwa u baḑekanya ndi sisiteme ya u ñwala ine ya baḑekanya zwipiḑa kha ipfhi ḷithihi ḷilapfhulapfhu. Sa tsumbo:

isiZulu				
ḷipfhanisi ḷa ñefhungo	mofimi wa tshifhinga tsha zwino	mudzi wa ḷiiti	mofimi u no ṭhaphudza ḷiiti	Mafhungo
ngi-	-ya-	-bhal-	-a	Ngiyabhala.

3. Kuñwalele kwa u fhandekanya ndi sisiteme ya kuñwalele ine ya anzela u ñwala miñwe ya mimofimi sa maipfhi o imaho e oṭhe. Sa tsumbo:

Sesotho				
ḷipfhanisi ḷa ñefhungo	mofimi wa tshifhinga tsha zwino	mudzi wa ḷiiti	mofimi u no ṭhaphudza ḷiiti	Mafhungo
ke-	-a-	-ngol-	-a	Ke a ngola.

Tshivenda				
ḷipfhanisi ḷa ñefhungo	mofimi wa tshifhinga tsha zwino	mudzi wa ḷiiti	mofimi u no ṭhaphudza ḷiiti	Mafhungo
ndi-	-a-	- ñwal-	-a	Ndi a ñwala

4. Nyambo dza Sesotho, Tshivenda, Xitsonga, English na Afrikaans dzi shumisesa kuñwalele kwa u fhandekanya.
5. Nyambo dza Tshinguni dzi shumisesa kuñwalele kwa u baḑekanya.

U PFHESESA ZWIVHUMBEO ZWA NYAMBO

Izwi zwi amba mini kha u guda litheresi?

1. Zwi na ndeme u divha uri luambo lwavho lu shumisa kuṇwalele kufhio, vha ku funza nga ṇḁila yo teaho.
2. Kha nyambo dza Tshinguni, sisiteme iyi i ita uri vhagudi vha fhedze vha tshi vho vhala maipfhi malapfhulapfhu.
3. Kha vha gudise vhagudi zwiṭirathedzi zwiṇwevho zwa u vha thusa kha thaidzo iyi, sa tsumbo:
 - Kha vha ṭhukhukanye maipfhi a bve madungo, vha tevhedze nga u ṭanganya madungo aya uri hu vhaliwe ipfhi ḽa hone.
 - Kha vha topole na u thoma nga u vhala mimofimi yo ḁowealeaho, vha tevhedze nga u vhala ipfhi ḽoṭhe ḽo fhelela.

U guda u vhala na u ṇwala nga nyambo dza Afrika Tshipembe zwi tea u vha maitele o leluwaho nahone zwi sa dzhiyi tshifhinga, arali ha vha na ndaela dzo teaho dzi songo ḁi ḁisendekaho nga luambo lwa Luisimane. Foniki na zwishumiswa zwa u vhala na zwone zwi tea u vha zwo dzudzanywa zwavhuḁi nahone zwo livhana kana u tshimbilelana na luambo. Musi vhana vhaṭuku vha tshi vho kona u khouda nga ṇḁila yavhuḁi, u funza u vhala na u ṇwala zwi nga sedzesa kha u bveledza na u ṭalukanya u vhala ha vhagudi nga u tou elela, u pfhesesa na u humbula nga ṇḁila ya vhuṭali, u itela u vha lugisela zwavhuḁi u vhala u itela u guda.

U Pfhesesa Zwine Vhana Vha Gudisa Zwone u Vhala na u N̄wala

TEO I SA KONDI INE YA NGA THUSA

- **fonimi:** tshipiḽa tshiṽukusa tsha mubvumo kha luambo.
- **grafimi:** simbolo dzine dza shumiswa u imela zwipiḽa zwa mubvumo (fonimi) kha luambo.
- **enkhouḽa:** u shandukisa luambo lwa oraḽa kana lwa u amba lwa tou ṽwalwa.
- **dikhouḽa:** u shandukisa luambo lwa u tou ṽwalwa lwa vha lwa oraḽa kana lwa tou ambiwa.
- **foniki:** ṽḽila ya guda vhushaka ha fonimi/grafimi.
- **mofimi:** tshipiḽa tshiṽukusa tsha ipfhi ḽi re na ṽhalutshedzo.
- **mofolodzhi** u pfhesesa uri zwipiḽa zwa maipfhi, zwi vhidzwaho u pfhi grafimi zwi bveledzwa hani.

Tshipikwa tshashu tshihulwane sa vhagudisi vha Vhuimo ha Fhasi ndi u vhona uri vhagudi vhashu vha kona u vhala na u ṽwala nga u tou elela na u pfhesesa musi vha tshi bva kha Gireidi ya 3.

U itela u ita hezwi, ri tea u isa vhagudi vhashu kha kha u guda u vhala na u ṽwala kha zwiṽuku.

ḽiga ḽa 1: Vhagudi vha tea u bveledza ṽḽivho ya fonolodzhi na u ḽivhadzwa fonemiki

- a. U ḽivha fonolodzhi na fonemi ndi zwikili zwa u thoma u vhala.
- b. Vhagudi vha nga ita izwi vho vala maṽo – a vha ṽoḽi u vhala tshithu.
- c. Vhagudi vha tea u gudiswa ṽḽila ya u:
 - U topola mibvumo yo fhambanaho ya mupo
 - U pfha na u kopolola mutevhetsindo na zwirendo.
 - U pfha maipfhi a re fhungoni.
 - U pfha mibvumo yo fhambanaho kha ipfhi.
 - U bvisa mubvumo kha ipfhi na u amba zwo salaho.
 - U shandukisa mubvumo kha ipfhi u itela u vhumba ipfhi ḽiswa.

L̄iga l̄a 2: Vhagudi vha tea u guda foniki na muñwalo wa zwanda

Vhagudi vha tea u funzwa:

- Vhushaka vhukati ha mibvumo (fonimi) na vhuimeleli ho ñwaliwaho ha mibvumo (girafimi) kha luambo lwavho.
- U vhala na u ñwala mibvumo yothe ya luambo lwavho nga ndila ya u diitela.
- U vhumba majedere nga ndila yo teaho u itela u imela mibvumo (muñwalo).

L̄iga l̄a 3: Vhagudi vha tea u guda ndila ya u vhala (dikhoda) na u ñwala (inkhouda) maipfhi

a. Vhagudi vha tea u funzwa:

- N̄dila ya u vhala maipfhi o ñwalwaho (dikhouda)
- N̄dila ya u ñwala maipfhi o ambiwaho (inkhouda)

b. U ita zwenezwi, vha fanela u guda ndila ya u fhandekanya ipfhi l̄i sa ñivhei l̄a vha mibvumo (u khethekanya).

c. b. Vha fanela u kona u ñivha ndila ya u tanganya mibvumo uri vha kone u vhala ipfhi (u tanganyisa).

d. U itela u vha vhainkhoudi na vhadikhoudi vha bvelelaho, vhagudi vha toda zwikhala zwinzhi zwa u khwat̄hisa ndivho yavho ya foniki nga kha nyito ya u vhala na u ñwala.

L̄iga l̄a 4: Vhagudi vha tea u diñowedza u vhulunga maipfhi kha mihumbulo yavho

a. Ri tea u ñea vhagudi ndowelo yo edanaho ya u vhala na u ñwala uri vha kone u vhala na u ñwala maipfhi nga u tavhanya.

- Vhagudi vha do 'mapa' ipfhi kha vhuluvhi havho musi vho:

- kona u pfha na u ñivha ipfhi (mubvumo wa lo)
- kona u vhala ipfhi.
- pfhesesa thalutshedzo ya ipfhi.
- tangana na ipfhi lunzhi kha nyimele.

- Hezwi zwi do ita uri vhagudi vha kone u humbula maipfhi nga u tavhanya u itela uri vha kone u a vhala kana u a ñwala.

- Hevhu ndi vhuṭumani ha ndeme vhukati ha u dikhouda na u tou elela. (mapa wa mañwalele).

L̄iga l̄a 5: Vhagudi vha tea u bveledza vhukoni ha u vhala nga u tou elela

- a. Ri tea u thusa vhagudi uri vha kone u vhala nga n̄dila yo teaho.
 - Hezwi zwi amba uri vha tea u kona u vhala vha na vhukhakhi vhuṭuku kana vha si na vhukhakhi.
- b. Ri tea u thusa vhagudi uri vha kone u vhala nga luvhilo lwavhuḍi.
 - Nga lutamo lwashu, vhagudi vha tea u vhala nga luvhilo lwa u amba.
 - Arali u vhala hu tshi khou ongolowa, u pfhesesa a zwi nga ḍo konadzea.
- c. Ri tea u thusa vhagudi uri vha kone u vhala nga thouni na ṭhalutshedzo yo teaho (phurosodi).
 - U vhala hu na u nyanyuwa ho teaho zwi MISUMBEDZO uri l̄iñwalo lo pfheseswa.
 - Thouni i nga kwama ṭhalutshedzo ya ipfhi kana furase, ngauralo l̄i tea u vhaliwa nga n̄dila yo teaho.

L̄iga l̄a 6: Vhagudi na vhone vha tea u ḍibveleda kha u n̄wala nga u elea.

- a. Ri tea u thusa vhagudi uri vha n̄wale nga n̄dila yo teaho.
 - Hezwi zwi amba uri vha tea u ḍivha 'maitele' a luambo lwo n̄waliwaho, n̄dila ya u vhumba maipfhi, n̄dila ya u a peleṭa, hune vha fanela u sia hone zwikhala, n̄dila ya u shumisa zwiga zwa u n̄wala na zwiga zwa u n̄wala.
- b. Ri tea u thusa vhagudi uri vha n̄wale nga luvhilo lwavhuḍi.
 - U ita zwenezwi vha ṭoḍa u ita n̄ḍowendowe uri vha kone u humbula maipfhi nga u ṭavhanya.
 - Vha dovha vha ṭoḍa u ita n̄ḍowendowe u itela u fhaṭa tshivhindi tsha u n̄wala.
- c. Kanzhi, vhagudi vha tea u bveledza fulufhelo l̄a u vhea mihumbulo yavho kha bammbiri, na u n̄wala vho ḍiimisa nga vhoṭhe.

L̄iga l̄a 7: U itela u vhala na u n̄wala zwi amba zwi pfhalaho, ri tea u fhaṭa n̄ḍivho ya vhagudi

- a. Vhagudi vha tea u bveledza ṭhalusamaipfhi yo ṭandavhuwaho u itela u pfhesesa maipfhi ane vha a vhala.
- b. Vha tea u bveledza n̄ḍivho yo angaredzaho yo ṭandavhuwaho u itela u kona u ṭumanya l̄iñwalo na zwine vha vho zwi ḍivha.
- c. Vha tea u fhaṭa u pfhesesa zwivhumbeo zwa luambo na maitele.
 - U pfhesesa zwivhumbeo zwa luambo zwi thusa vhagudi u pfha uri zwi a amba.

Liga 8: Ri tea u thusa vhagudi vhashu vhatuku u bveledza lufuno lwa u guda luambo

- Ri tea u thusa vhagudi u pfhesesa uri u guda luambo ndi lwendo lwa vhutshilo hothe.
- Ri tea u ita zwothe zwine ra nga kona u vhona uri u guda luambo ndi tshenzhemo i vhuedzaho, i takadzaho.
- Ri tea u netshedza tshikhala tsho tsireledzeaho na tshi tutuwedzaho tsha u guda luambo.

Thikhedzo na Mveledziso ya Maga a Ndeme

Zwenezwi NHLRP i tshi khou thomiwa, hu do bveledzwa mutevhe wa zwishumiswa zwa Thikhedzo na Mveledziso na u kovhelana.

Hezwi zwi do katela zwi tevhelaho:

SES (Vhaeletshedzi vha thero) / Thoho dza Mihasho:

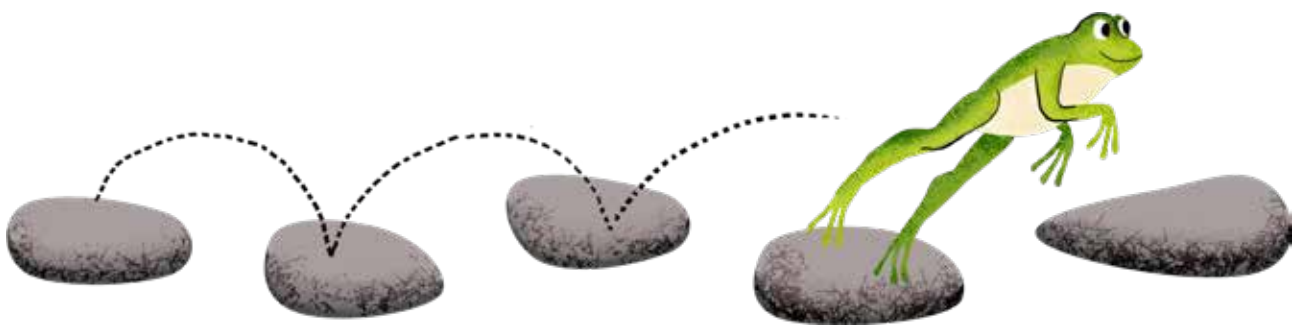
- Tshishumiswa tsha u monithara na thikhedzo.

Vhagudisi:

- 'N̄dila ya' Tsumbandila
- 'N̄dila ya' vidio
- Milingo ya VEO yo engedzwaho C - u vhalala zwipiḡa
- Milingo ya VEO yo engedzwaho D - mbudziso dza u pfhesesa

U engedza kha zwenezwo, NHLRP i ramba vhothe vha re na dzangalelo uri vha shele mulenzhe kha vhupo ha thikhedzo.

Vha nga ita hezwi nga u rumela imeili: materials@nect.org.za

Rothini ya Vhege

Gireidi ya 1–3 Tshifhinga tsha ntšhesa (awara dza 8 nga vhege)

- Phurogireme dza u guda dzo tou pulanelwaho dzi tevhela rothini dzi no fana vhege inwe na inwe.
- Hezwi zwi leluzela vthagudisi na tthagudi uri vha kone u tevhela.
- Vthagudi vha nga dlogisela nyito i no tevhela musi vha tshi vho dlogha rothini.
- Rothini iyi yo ddisendeka nga tshifhinga tsha ntšhesa tsha Tshiphokhali tsha Luambo lwa Hayani: awara dza 8 nga vhege.

MUSUMBULUWO Awara 1 na minete ya dza 30	LAVHUVHUILI Awara 1 na minete ya dza 30	LAVHURARU Awara 1 na minete dza 50	LAVHUŊA Awara 1 na minete dza 35	LAVHUŊANU Awara 1 na minete dza 35
 U thetshelesa na u amba	15	15	15	15
Foniki	15	15	15	15
Muñwalo	15	15	15	15
U vhala (khathihi) na vthagudi	15	15	15	15
				
U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa ndila / Uvhala nga vhavhili na nga eṭhe	30	30	30	30

Tshifhinga tsha fhasisa (awara dza 7 nga vhege)

- Ngowelo kana rothini heyi yo qisendeka kha tshifhinga tsha fhasisa tsha TSHIPHOKHALI tsha luambo lwa hayani.

MUSUMBULUWO Awara 1 na minete ya dza 15	LAVHUVHILI Awara 1 na minete ya dza 15	LAVHURARU Awara 1 na minete ya dza 45	LAVHUṂA Awara 1 na minete ya dza 15	LAVHUṂANU Awara 1 na minete ya dza 30
	15 U thetshelesa na u amba	15 U thetshelesa na u amba	15 U thetshelesa na u amba	15 U thetshelesa na u amba
Foniki	15 Foniki	15 Foniki	15 Foniki	15 Foniki
Muṁwalo	15 Muṁwalo	15 Muṁwalo	15 Muṁwalo	15 Muṁwalo
U vhala (khatihhi) na vhagudi	15 U vhala (khatihhi) na vhagudi	15 U vhala (khatihhi) na vhagudi	15 U vhala (khatihhi) na vhagudi	15 U vhala (khatihhi) na vhagudi
	15 U ṁwala	15 U ṁwala	15 U ṁwala	15 U ṁwala
U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa ṁḽila / Uvhala nga vhavhili na nga ethe	30 U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa ṁḽila / Uvhala nga vhavhili na nga ethe	30 U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa ṁḽila / Uvhala nga vhavhili na nga ethe	30 U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa ṁḽila / Uvhala nga vhavhili na nga ethe	30 U vhala ha zwigwada hu na u sumbiwa ṁḽila / Uvhala nga vhavhili na nga ethe

U shandukiswa

U thetshelesa na u amba	Vhege ya u thoma ya thero, Lavhuvhili: kha vha ṁanganye ngudo dza Musumbuluwo na Lavhuvhili – kha vha divhadze thero, vha ite nyito ya u pfhumisa luambo na u funza divhaipfhi.
U vhala (khatihhi) na vhagudi	Musumbuluwo: Kha vha ṁanganye ngudo dza Musumbuluwo na Lavhuvhili – Kha vha divhadze liṁwalo la kha Khuvhanganyo ya Manwalwa na u ita nyito ya Thangela u Vhala. Lavhuraru: Itani Muvhalo wa u Thoma wo fhelelho wa liṁwalo sa izwi vhagudi vha tshi do xelelwa nga ngudo ya Muvhalo wa Vhuvhili ine ya vha hone nga Lavhuṁa la.
U ṁwala	Lavhuraru – Lavhuṁanu: Kha vha tevehele ngudo dza tshifhinga tshaṁhe nga luvhilo luṁuku sa izwi tshifhinga tsha ngudo dza u ṁwala tshi tshi fhungudzwa nga minete ya 5.

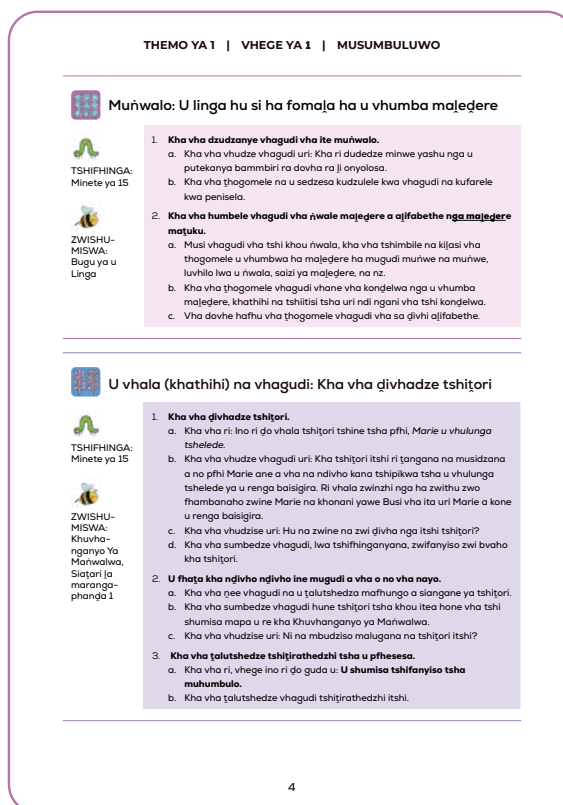
Zwishumiswa

NHLRP yo katela zwiko kana zwishumiswa zwi tevhelaho:

1. Pulane ya u Funza
2. Firizi dza Foniki
3. Tshati dza Muñwalo
4. Khuvhanganyo Ya Mañwalwa: Zwiṭori Zwa U Vhala (Khathihi) Na Vhagudi
5. Magaraṭatai
6. Bugu ya u Vhala ya Thikho
7. Tsumbandila ya u Linga

Pulane ya u Funza

- Pulane ya u Funza yo katelwa kha ino Bugu ya Mugudisi.
- I katela rothini (zwine zwa tea u itwa ḍuvha na ḍuvha) ya pulane dza ngudo dzoṭhe dza Themo ya 1.
- Musi vha tshi thoma u shumisa mbekanyamushumo iyi, ndi muhumbulo wavhudi u tevhela na u rothini / mushumo wa ḍuvha nga ḍuvha na u shumisa pulane dza ngudo dzo ṅetshedzwaho.
- Musi vho no vha na ṅivho ya maitele a kushumisele na rothini ya mbekanyamushumo, vha ḡipfhe vho vhofoholowa u dzudzanya mbekanyamushumo uri i tendelane na tshitaila tshavho tsha u funza na ṭhoḡea dzavho dzine vha vhona dzo tea.

Firizi dza Foniki

- Garaṭa ya Firizi dza Foniki yo katelwa kha fonimi inwe na inwe yo funzwaho kana yo vusuludzwaho.
- Garaṭa idzi a dzo ngo katelwa kha u vanganya / ṭanganya themba, sa izwi u vanganya / ṭanganya themba dzoṭhe dzi ṭhanganyelo ya fonimi.
 - Vhagudi vha tea u pfhesesa uri musi vho no guda fonimi nga nthihi nga nthihi, vha nga dzi vanganya / ṭanganya nga ndila dzo fhambanaho.
 - Vha nga vanganya/ṭanganya themba na pfhalandoṭhe, tsumbo: m-a = ma
 - Vha nga vanganya/ṭanganya themba mbili, tsumbo: l-w = lw

Tsumbo ya khadi dza firizi dza foniki:

Tshati dza muñwalo wa u ganḡisa

Muñwalo wa u ganḡisa u funzwa u bva kha Gireidi ya 1 Themo ya 1 u swika na kha Gireidi ya 2 Themo ya 2.

- Kha mbekanyamushumo iyi, muñwalo wa u ganḡisa u tumanywa na foniki.
- Izwi zwi thusa vhagudi u khwaṭhisa nḡivho yavho ya vhushaka vhukati ha fonimi-girafimi (mubvumo-ḡedere).
- Tshathi ya muñwalo wa u ganḡisa yo katelwa sa tshipiḡa tshi re kha phekke ya zwishumiswa, u itela u khwaṭhisedza u vhumbwa ha maḡedere nga nḡila kwayo.

Aa Bb Cc Dd Ee Ff
Gg Hh Ii Jj Kk Ll Mm
Nn Oo Pp Qq Rr Ss
Tt Uu Vv Ww Xx Yy Zz
1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

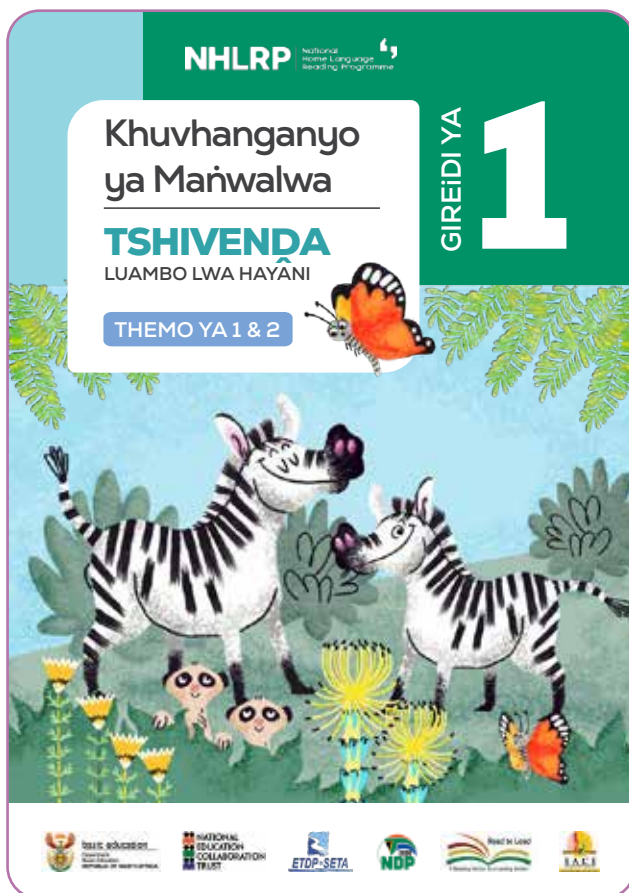

Copyright © 2026. This work is openly licensed via CC BY-NC-ND 4.0

NHLRP National
Home Language
Reading Programme

Khuvhanganyo Ya Mañwalwa: Zwiṭori Zwa U Vhala (Khathihi) Na Vhagudi

- Khuvhanganyo ya Mañwalwa i katela zwiṭori zwa 8 kha themo, na thero mbili kha themo.
- Tshiṭori tshiñwe na tshiñwe tshi thoma nga tshipiḁa tsha U Rangela u Vhala.
- Hezwi zwi tevhelwa nga tshiṭori tsho sumbedzwaho nga zwifanyiso.
- Tshiṭori tshiñwe na tshiñwe tshi fhela nga tshipiḁa tsha Murahhu ha u Vhala.
- Zwiṭori zwo bveledzelwa u engedza divhamaipfhi ya vhagudi na ndivho ine mugudi o no vhaho nayo.
- Dzi dovha dza itelwa u bveledza vhukoni ha vhagudi ha u pfhesesa na u humbula nga ndila yo dziaho ya vhuṭali.

THEMO YA 1: ZWIṬORI

	1. Duvha ḽa u thoma ḽa Orilwela	1
	2. Ṭhamangamarifhi yanga, a no pfhi Li Wei	13
	3. Tshivhingwi tshi ṭunywa mavhudzi	25
	4. Lushie lwa ha Tsiko	37
	5. Bugu ntswa ya Bohlale	51
	6. Khathutshelo u guda u vhala	65
	7. Biṭiruṭi khulukhulu	79
	8. Ndi nga mini ḽima dzi tshi dzula vhulegelegeni	93

Magaraṭatai

- Magaraṭatai o ṅekedzwa nga themo inwe na inwe, u itela u shumiswa kha ngudo dzo fhambanaho.
- Garaṭa idzi dzo itelwa uri dzi shumiswe sa thusedzi dza u funza musi ngudo i tshi khou bvela phanḁa.
- Garaṭa idzi dzi nga shumiswa u ṭaniwa kilasirumuni sa tshipiḁa tsha thero ya u foniki kana u ṭana thero.
- 'Thebulu ya Magaraṭatai' ine ya tevhela i nea mutevhe wa magaraṭatai oṭhe nga themo na nga ngudo.
- Kha vha bveledze maitele kana sisiteme ya u langa magaraṭatai nga nḁila kwayo.
- Kha vha vhe na puḁasitiki kana fulobo ine vha ḁo dzhenisa magaraṭatai a thero inwe na inwe.
- Kha vha ṅwale dzina kha puḁasitiki kana kha fulobo nga themo na ṭhoho ya thero.
- Kha vha shumise mutevhe wa magaraṭatai u tevhelaho u itela u sedza arali vha na sethe yo fhelelaho ya magaraṭatai a themo inwe na inwe.
- Kha vha vhuedzedze magaraṭatai o xelaho nga u ḁiitela avho.

tshikolo

ofha

-u thoma

Bugu ya u Vhala ya Thikho

- Bugu ya u Vhala ya Thikho yo dzudzanywa u ya nga thero dza vhege mbili. Thero inwe na inwe i thoma kha siatari la thero, line la katela:
 - a. Thoho ya thero.
 - b. Thoho dza thero - dzi tshimbilelanaho na zwiitori zwi re kha Khuvhanganyo ya Mañwalwa.
 - c. U pfhumisa luambo – idioma, murero, tshiphiri, khouthu, tshirendo, raimi kana tshidade / luimbo lwa u gudisa vhagudi zwi tshimbilelanaho na thero.
 - d. Divhamaipfhi ya thero khathihi na thalutshedzo dzo leluwaho.
 - e. Mbudziso nthihi kana mbili dza u ita nyambedzano, dzo itelwaho u katela mita.
- Tshi tevhelaho, Bugu ya u Vhala ya Thikho i katela mutevhe wa nyito dza duvha linwe na linwe la vhege, lwa vhege dza malo dza themo inwe na inwe.
- Bugu ya u Vhala ya Thikho yo bveledzwa nga vhuronwane na nga ndila yo dzudzanyeaho u bveledza:
 - a. Ndivho ya Foniki
 - b. Zwikili zwa u Dikhouda (u vhala mubvumo)
 - c. Zwikili zwa u Enkhouda (u nwala ipfhi)
 - d. Ndivho ya Mofołodzhi/Phendamaipfhi
 - e. U Elela, na
 - f. U Vhalela u Pfhesesa
- Nga Lavhuraru, zwifanyiso zwi tshimbilelanaho na thero zwi katelwa kha Bugu ya u Vhala ya Thikho nga ndila i tevhelaho:
 - a. Nga Lavhuraru la u thoma la thero, ho katelwa tshifanyiso tsha thero u itela u tutuwedza vhagudi u humbula ho dziaho nga ha thero. Pulane ya u Funza i katela divhamaipfhi na mbudziso dza nyambedzano dzi tshimbilelanaho na tshifanyiso. Nga Lavhuraru la vuvhili la thero, ho katelwa tshifanyiso tsha u anetshela zwiitori tsha vhusiki.
 - b. Tshifanyiso itshi tshi sumbedza 'Zwiitei zwa tshifhinga tshenetsho' zwine zwa tea u katelwa kha tshiitori tsha mugudi muñwe na muñwe. Pulane ya u funza i katela thuthuwedzo ine ya nga shumiswa u thusa vhagudi u thoma ngudo dzavho.
- Bugu dza u Vhala dza Thikho dzi shumiswa kha ngudo dza Foniki na Mofołodzhi, u itela uri vhagudisi vha kone u funza nga ndila yo tandavhuwaho na u bveledza zwikili na kilasi yothhe.
- U dadzisa kha hezwi, vhagudi vha shumisa Bugu dza u Vhala dza Thikho duvha na duvha nga tshifhinga tsha ngudo dza u Vhala ha Zwigwada hu na u Sumbiwa Ndila.

NHLRP National
Mother Language
Reading Programme

**Bugu ya
u Vhala
ya Thikho**

TSHIVENDA
LUAMBO LWA HAYANI

GIREIDI

1

THEMO YA 1 & 2

THEMO YA 1 | VHEGE YA 1 | MUSUMBULUWO

Thero: Ri ya tshikoloni

U pfhumisa luambo:

Raimi

Tshipiga tsho riwaliwaho tsha mtevetsindo tshine tsha bvisela khagala mihumbulo kana vhuqipphi.

Ri ya tshikoloni, tsimbi i a lila,
Ri ditudza nga u guda rothe,
Milaro i bvela khagala,
Hu pfhala maseo.
Ri guda zwiswa duvha na duvha.

Raimi heyi i amba uri ri tshi shuma rothe ri a guda. Zwi dovha zwa amba uri ri gudisana zwithu zwiswa.

Zwiṭori:

Duvha ja u thoma ja
Orilwela

Thama yanga nga
marifhi, a no pfhi
Orilwela

Divhaipfhi:

tshikola:	Fhethu hune vhana vha guda hone vhe na mugudisi na khonani dzavho.
ofha:	Zwine na pfha zwone musi ni tshi humbula uri ni nga vhaaisala/vhaaiswa.
-u thoma:	Tsha u thoma kha zwotthe; tsha u thoma kha muduba.
China:	Shango jihuluhulu ji re Asia. Hu dzula vhatu vhanzhivhanzhi; hu wanala zwilwiwa zwo fhambanaho na nyambo nanzhinnzhi.
-guda:	U wanulusa nga zwithu zwiswa na u ita zwithu zwe wa vha u sa koni u zwi ita u thomani.
vhurifhi:	Mulaedza une na tou riwala kha bammbiri na u rumela muhwe muthu.

2

Tsumbo: Tshifanyiso tsha Thero

**Tsumbo: Tshifanyiso tsha u anetshela zwiṭori
nga ndila ya vhusiki**

Tsumbandila ya u Linga

Tsumbandila ya u Linga ya Themo ya 1 i katela zwi tevhelaho:

U linga ha foma_{la} ha Tshiphokhali

- Tsumbandila dza u linga
- Mbekanyamushumo ya u Linga
- Tsumbo ya Mishumo ya u Linga
- Tsumbo dza Rubriki na Memorandamu

U vhala nga u Elela ha Ora_{la}

- Mielo ya Lushaka
- U Langa Milingo
- U Vhalela Vhukoni ha u Vhala
- U Saukanya na u Shumisa Mvelelo
- Milingo ya U vhala nga u Elela ha Ora_{la} (VEO) i itwa themo inwe na inwe

GIREIDI YA 1 | THESITE (MILINGO) DZA U VHALA NGA U ELELA HA ORA_{la}

Thesite (Milingo) dza u Vhala nga u Elela ha Ora_{la}

U VHALA NGA U ELELA HA ORA_{la} HA NHLRP

Luambo: Tshivenda

Thesite 11A

Khophi ya mugudisi

Mithethe ya 15 / Mithethe ya 30

a	B	i	L	e	5
m	i	b	A	o	10
m	a	l	u	E	15

Zwitirathedzhi zwa Ndangulo ya Kilasi

Zwi a leluwa u thoma mbekanyamushumo ya magudiswa kilasini ine yo dzudzanyea ya dovha ya langea. Hezwi ndi zwitirathedzhi zwa ndangulo ya kilasi zwine vha nga toḁa u zwi shumisa.

1. U Vhidza Vhagudi

Lini?

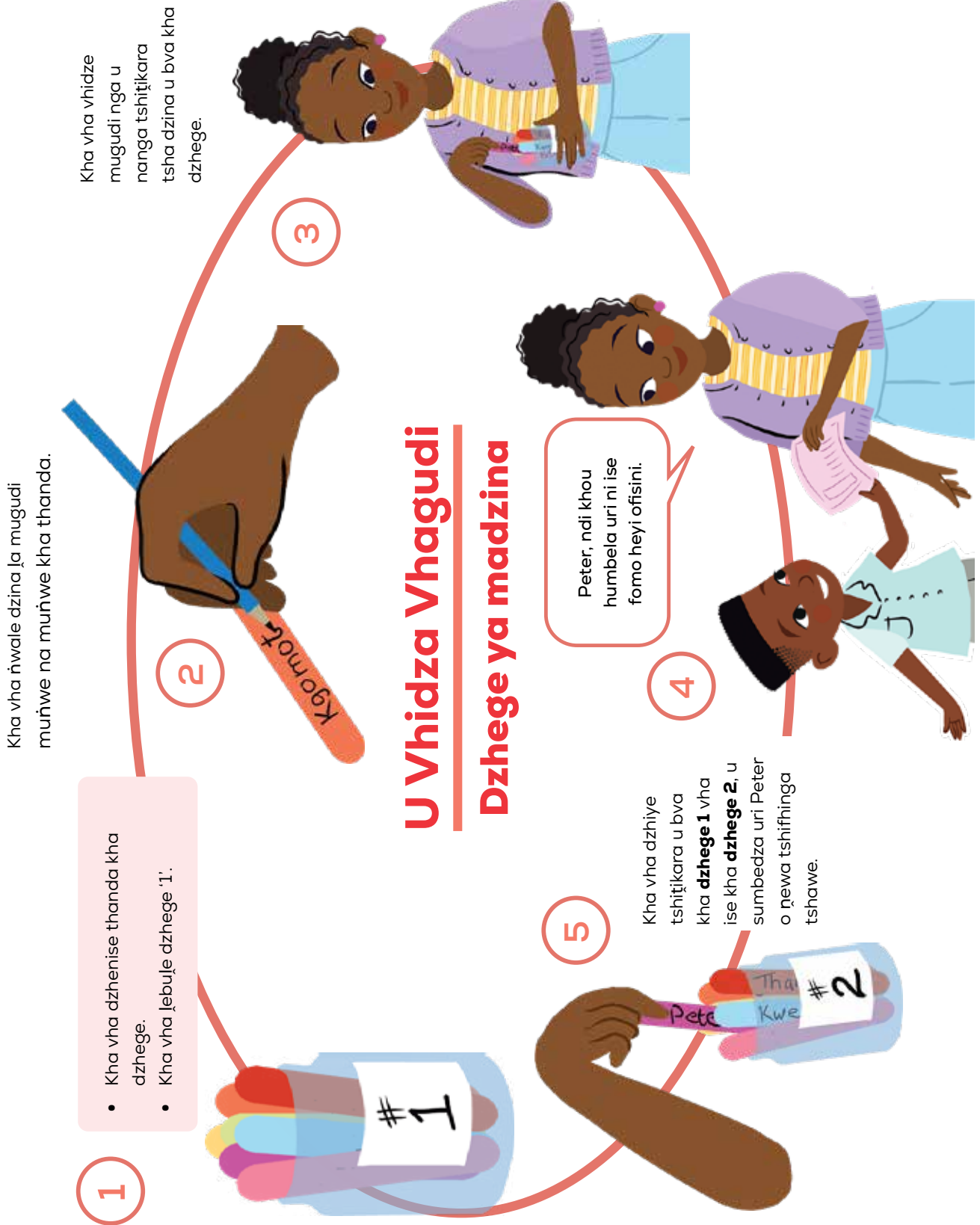
- Musi vha tshi vhudzisa vhagudi mbudziso kana u vha nea ndaela ya u ita nyito.

Ndi nga mini?

- Ndi zwa ndeme uri vhagudi vhoṱhe vha newe tshifhinga tsha u amba nga muthihi nga muthihi.
- U livhisa na u kovha nyito na mbudziso kha mugudi muṱwe na muṱwe zwi ita uri vhoṱhe vha wane hetshi tshifhinga.

Zwine vha nga ita:

- Kha vha ṱwale madzina a vhagudi vhoṱhe kha zwitṱikara zwa madzina.
- Kha vha vhe na dzhege mbili – vha dzhenise madzina oṱhe kha dzhege **1** (ya u thoma.)
- Musi vha tshi toḁa vhagudi vha tshi fhindula mbudziso kana u ita nyito, kha vha bwise tshitṱikara tsha dzina u bva kha dzhege.
- Kha vha vhidze uyo mugudi a ḁe a ite nyito, vha bwise tshitṱikara tsha dzina vha tshi ise kha dzhege **2** (ya vhuvhili) u sumbedza uri mugudi o no newa tshifhinga tshawe.
- Musi vho no bvisa zwitṱikara zwa madzina oṱhe u bva kha dzhege **1** u ya kha dzhege **2**, vha dovholole maitele haya.
- Vha songo hangwa uri vha khou bvisa kha dzhege ifhio vha tshi isa kha ifhio!

2. Zwikokodzi zwa Muhumbulo

Lini?

- Musi vha tshi toga u ri vhagudi vha shumise zwikokodzi zwa muhumbulo kana u ri kilasi i dzulisee.

Ndi nga mini?

- Nyito hedzi pfhufhi dzi thusa ndaulo ya kilasi nga ndila i takadzaho ya mafufufu.
- Dzi gudisa vhagudi u thetshesana na u shumisana.

Zwine vha nga ita:

- Kha vha shumise ndila dza u kunga vhagudi uri vha shumise zwikokodzi zwa muhumbulo nga ndila i takadzaho ya dovha ya nyanyula.
- Vha nga dovholola ndila ya u kunga vhagudi u shumisa zwikokodzi zwa muhumbulo.
- Musi vho no vha kunga, kha vha dilugisele u vha nea ndaela i tevhelaho.

1

- Kha vha funze vhagudi nga ha vhudifari nga murahu ha musu vho vha kunga u shumisa zwikokodzi zwa muhumbulo.
- Vha nga vha vhudza uri vha dzule fhasi vho fhumula, vho vhea zwanḑa zwavho kha zwirumbi, vho vala mulomo, maṭo o livha kha vhone.
- Kha vha dovholole u shumisa ṅila ya u kunga uri vhagudi vha shumise zwikokodzi zwa muhumbulo, vha zwi ite lunzhi u swika vhagudi vha tshi zwi rwela ngomani.

Ndo livhuwa Kilasi.
Zwino ndi khou ya
u ni vhudza nga ha
tshiṭori...

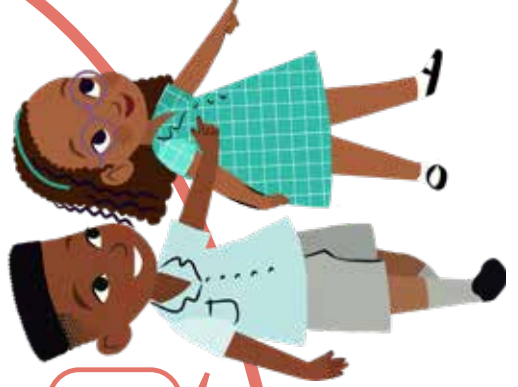
5

4

Nthihi, mbili, raruru,
maṭo kha vhoiwei!

3

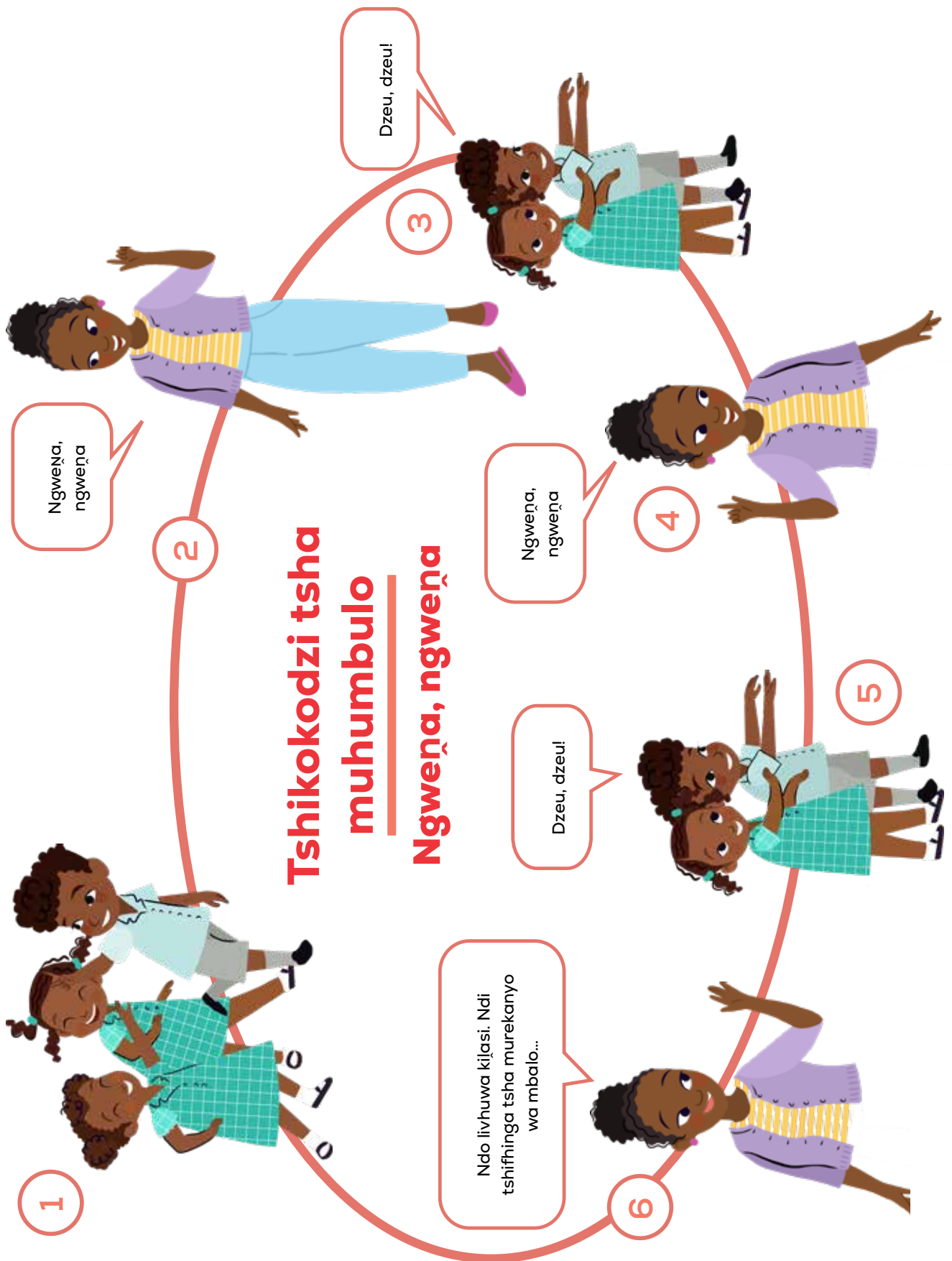

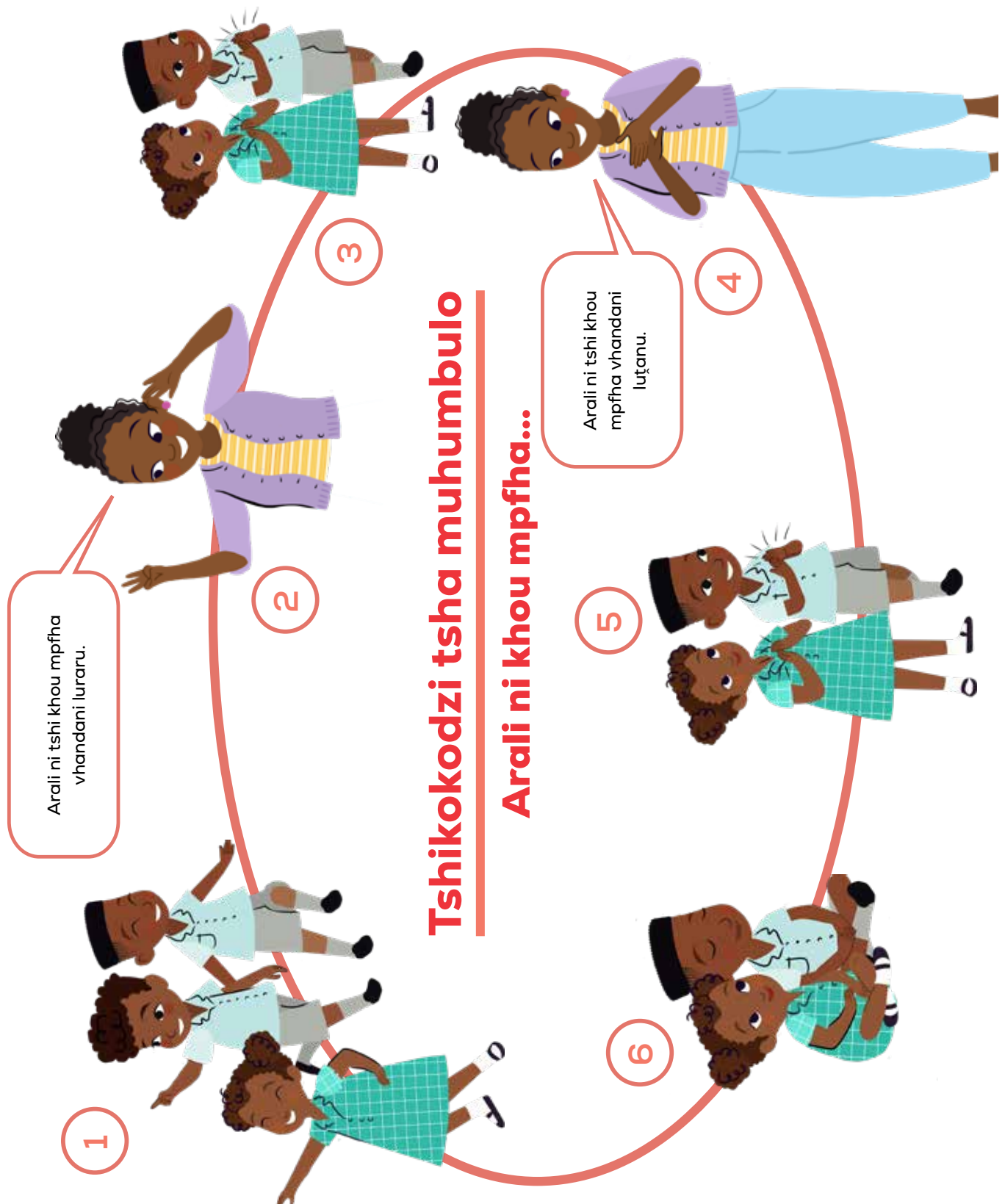
2

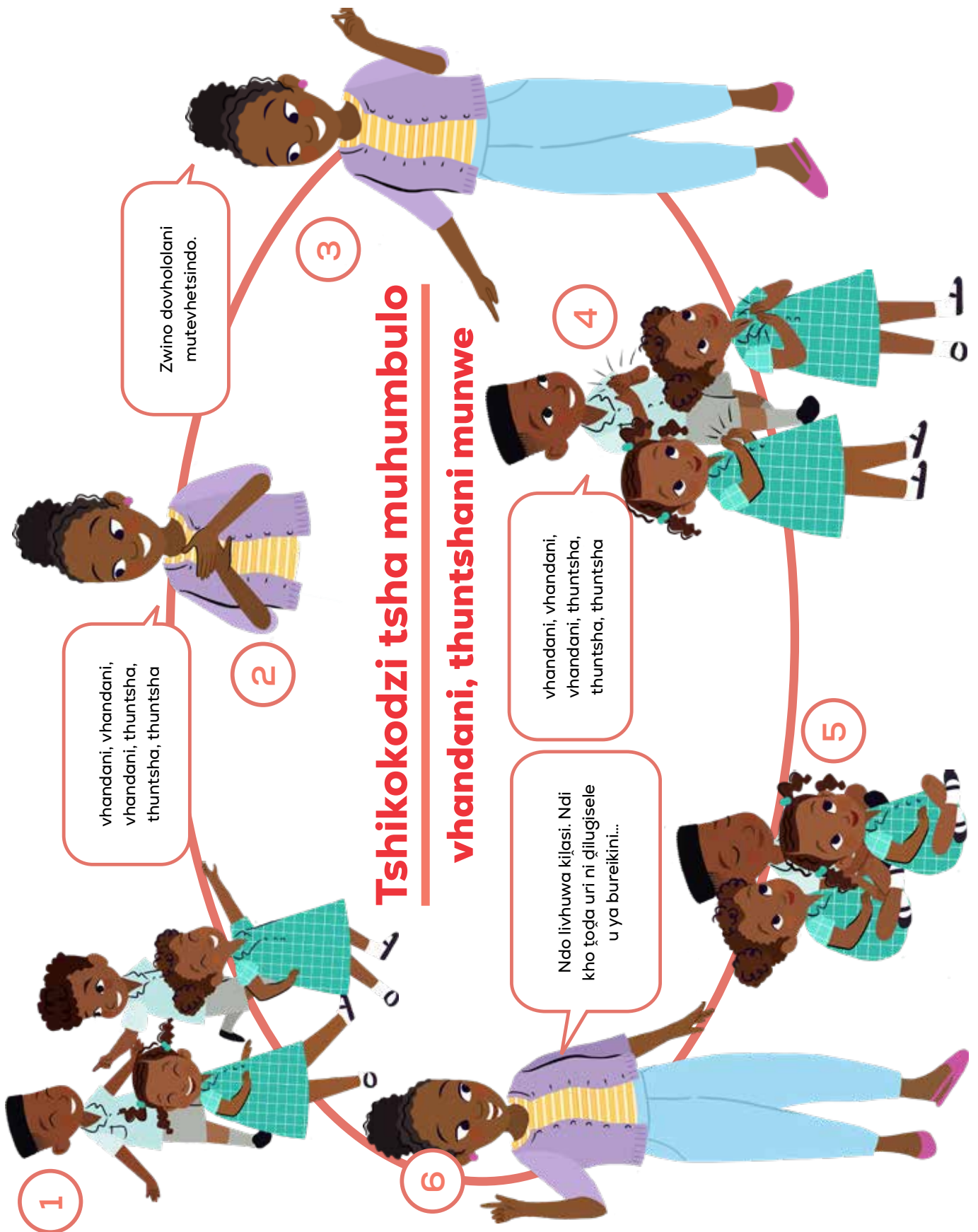
Nthihi, mbili,
raruru, maṭo kha
nṅe!

Tshikokodzi tsha muhumbulo 123 maṭo kha nṅe

3. U Vhea Milayo ya Vhudifii

Lini?

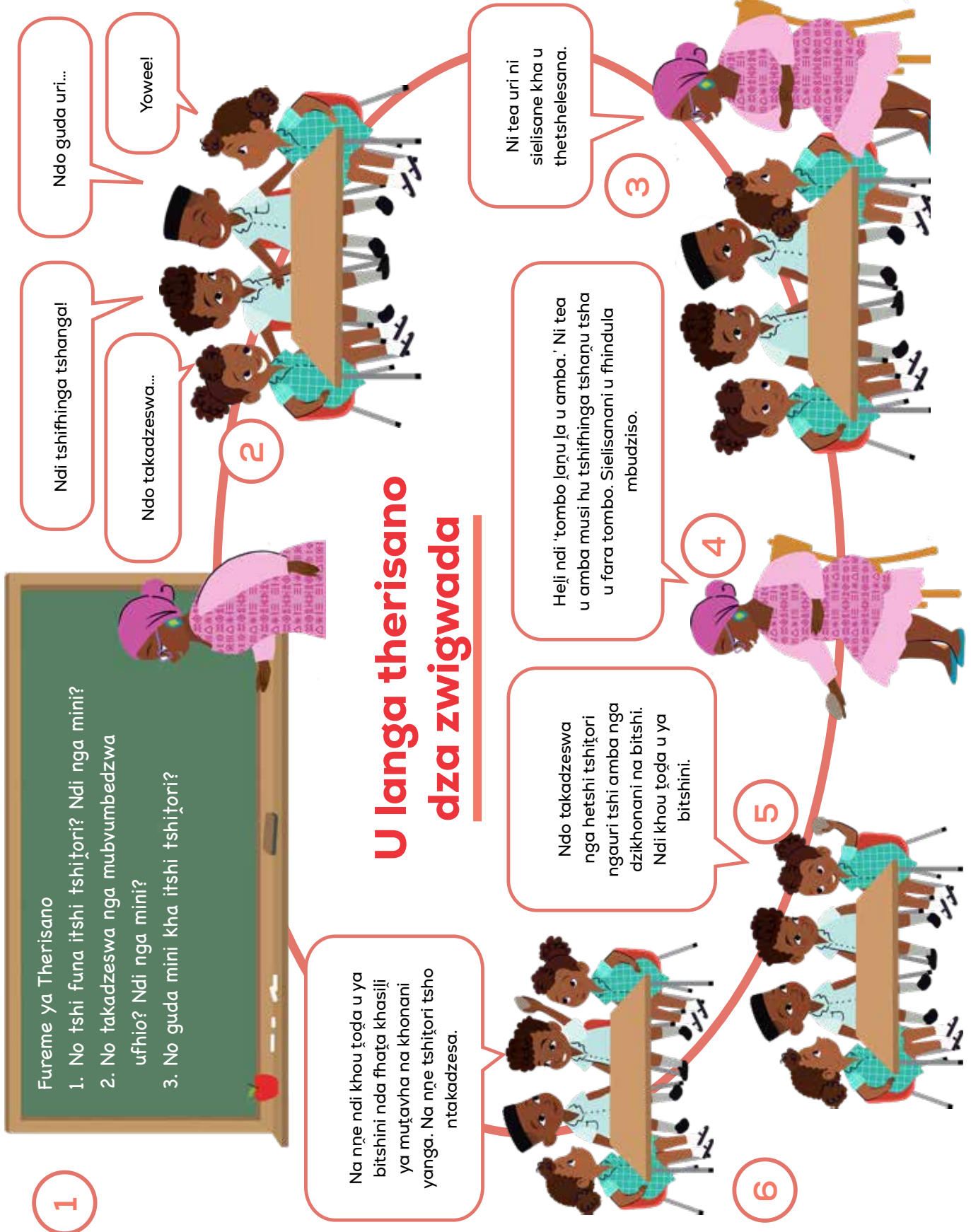
- Mathomoni a n̄waha na mathomoni a themo in̄we na in̄we.

Ndi nga mini?

- Ndi zwa ndeme u funza vhagudi vha tshe vhatuku nga vhudifari nga tshin̄we tshifhinga.
- Sa tsumbo, musi vha tshi khou tea u talutshedza nga khontseputi ntswa, kana u vhalala tshitori, vha t̄oda vhagudi vha tshi dzula fhasi vho fhumula, vha tou fombe kha vhone.
- Arali vha funza vhagudi nga vhudifari, zwo tou tea uri vha lavhelele vhudifari havhudi u bva khavho.

Zwine vha nga ita:

- Kha vha shumise nyito ya u kokodza muhumbulo, vha ri:
 - Ndi khou t̄oda nothe ni tshi dzula fhasi metheni/khaphetheni, ni pfhune tshisenga.
 - Ndi khou t̄oda u vhona no vhea zwanda kha zwirumbi.
 - Ndi khou t̄oda u vhona no bonya maṭo.
 - Ndi khou t̄oda u vhona no tou fombe kha kufemele kwa vhoiwe.
- Kha vha nee vhagudi ndaela ya uri vha dzulisee vho tokomelwa, vha ime dzisekhende dza 30–45.
- Tshi tevhelaho, kha vha sumbe vhagudi vhane vha khou sumbedza vhukoni, vha tshi khou vha sumbedza zwothe zwine vha khou kona zwone.
- Kha vha ri: 'Ndi khou vhona Nomsa o dzula fhasi, o pfhuna tshisenga. O vhea zwanda zwawe kha zwirumbi, o bonya na maṭo. Ndi zwavhudi hezwi Nomsa, zwino ndi khou t̄oda ni tshi tou fombe kha kufemele kwanu. Femelani ngomu, ni dovhe ni femele n̄da...
- Kha vha dovholole hezwi lwo vhalaho, vho tou fombe kha vhagudi vha si gathi kha kufhindulele kwone kune vha khou kwu nea.

4. U Langa Therisano dza Zwigwada

Lini?

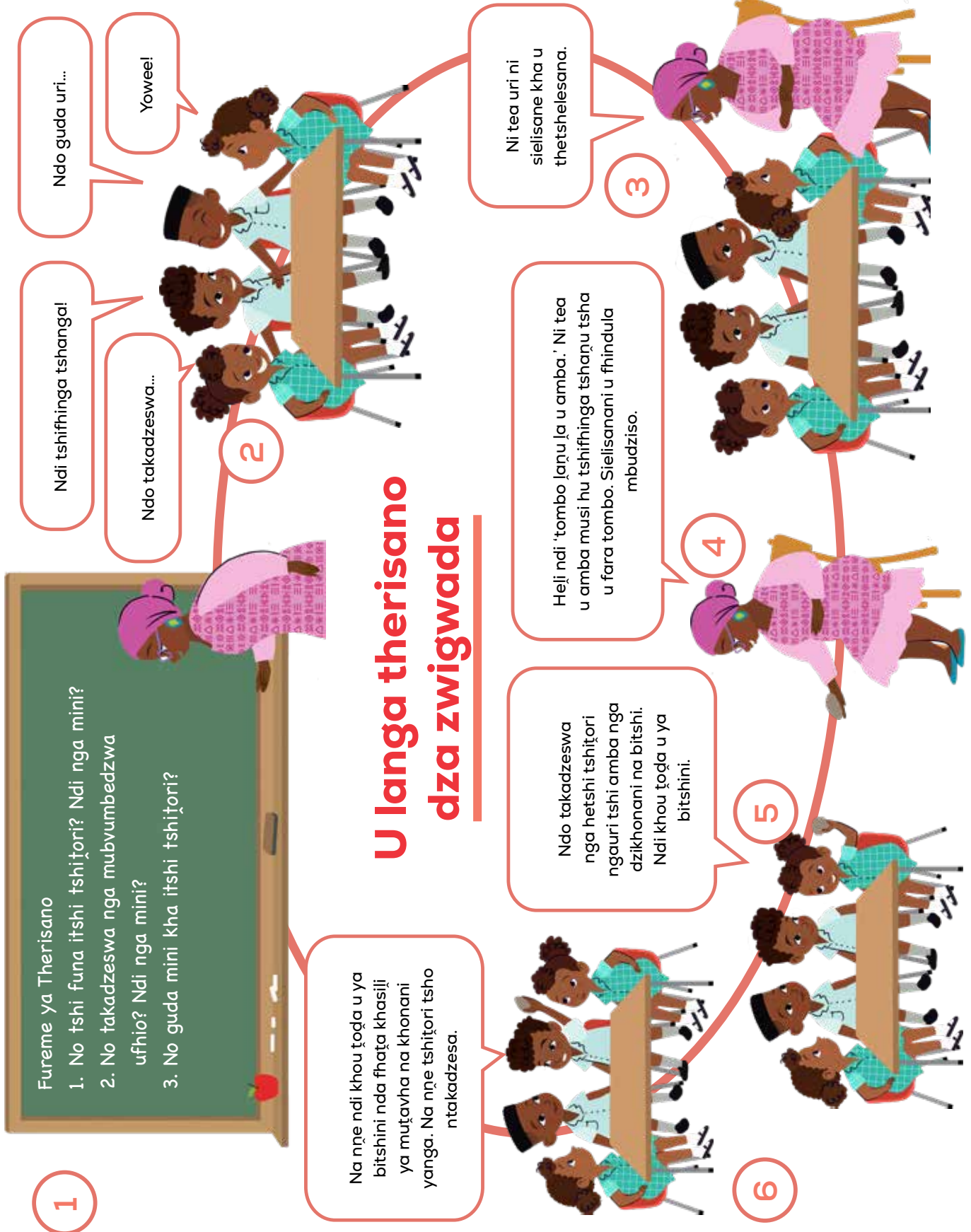
- Kha Luambo lwa hayani, zwigwada zwi rera nga u vhala (khathihi) na vhagudi nga Lavhutano.

Ndi nga mini?

- Ndi zwa ndeme u funza vhagudi vha tshe vhatuku nga ndila ya kudifarele musi vho fara therisano.
- Ndi zwa ndeme u vha nea zwitirathedzhi zwine zwa do vha thusa musi vha tshi sielisana.

Zwine vha nga ita:

- Kha vha gudise vhana uri vha zwi ite nga ndila dzi tevheleho:
 - Tsha u thoma, vhagudi vha tea u vha kha zwigwada zwituku zwavho.
 - Tshi no tevhela, vhagudi vha tea u talukanya mbudziso kana fureme ya therisano.
 - Zwo no ralo, mugudi muñwe na muñwe u fanela u wana tshifhinga tsha u fhindula.
- U nga vha muhumbulo wavhudi u shumisa zwiga zwa u thonifha tshiambi sa 'tombo li ambaho' kha u langa u sielisana.
- Kha vha fhe tshigwada tshiñwe na tshiñwe tshithu tshi no nga tombo la mivhalavhala.
- Tshiambi tsho faraho ilo tombo tshi ya amba ngeno muñwe na muñwe a re kha tshigwada o thetshesesa.
- Musi mugudi o no fhedza u amba, u tea u pfhukisela tombo kha muñwe mugudi ngauralo ngauralo.

5. Nyito dza Muratho Kana u Dzingadza

Lini?

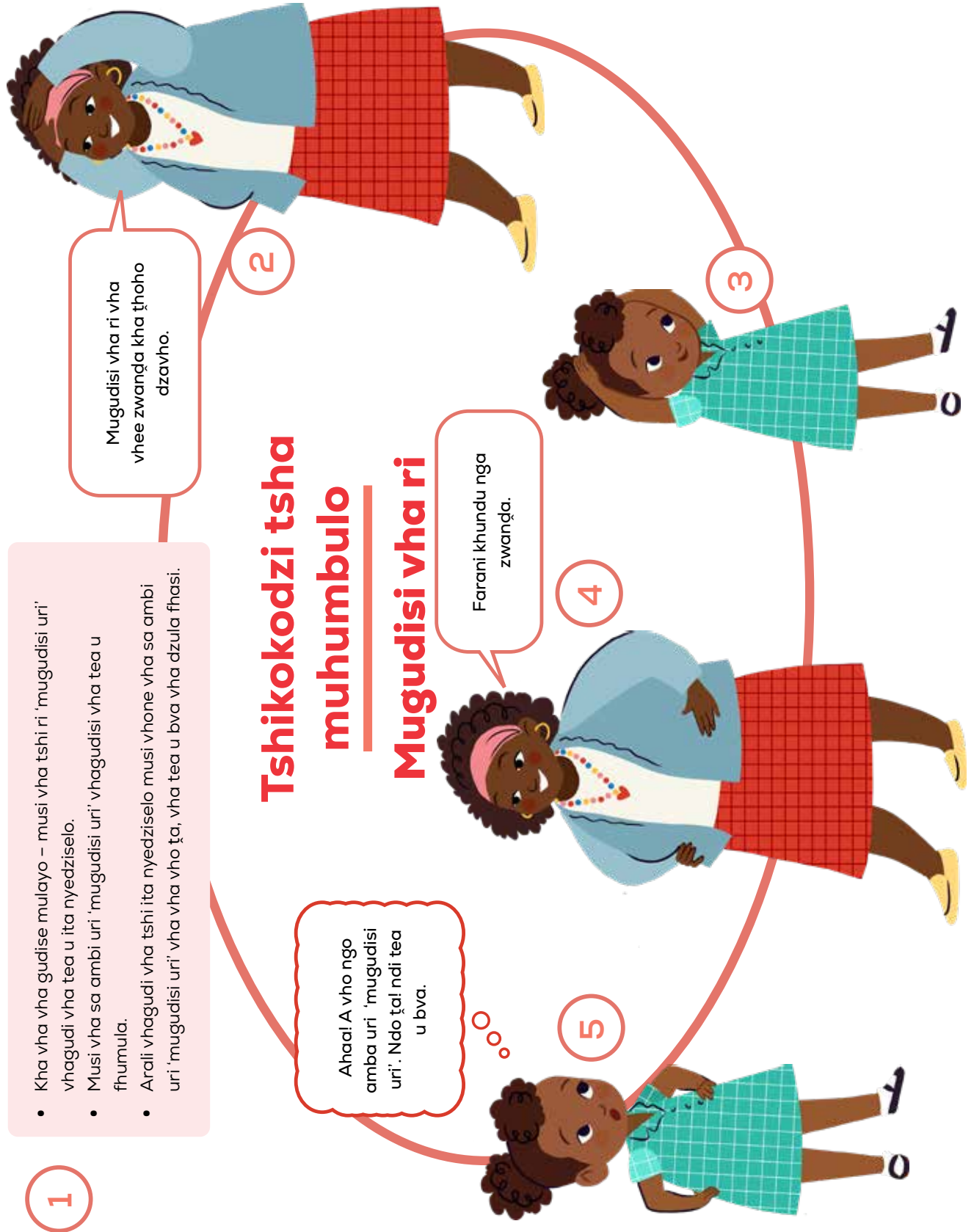
- Vhukati ha nyito kana ngudo, kana musi vhagudi vha songo dzulisea vho neta vha tshi toḁa bureiki.

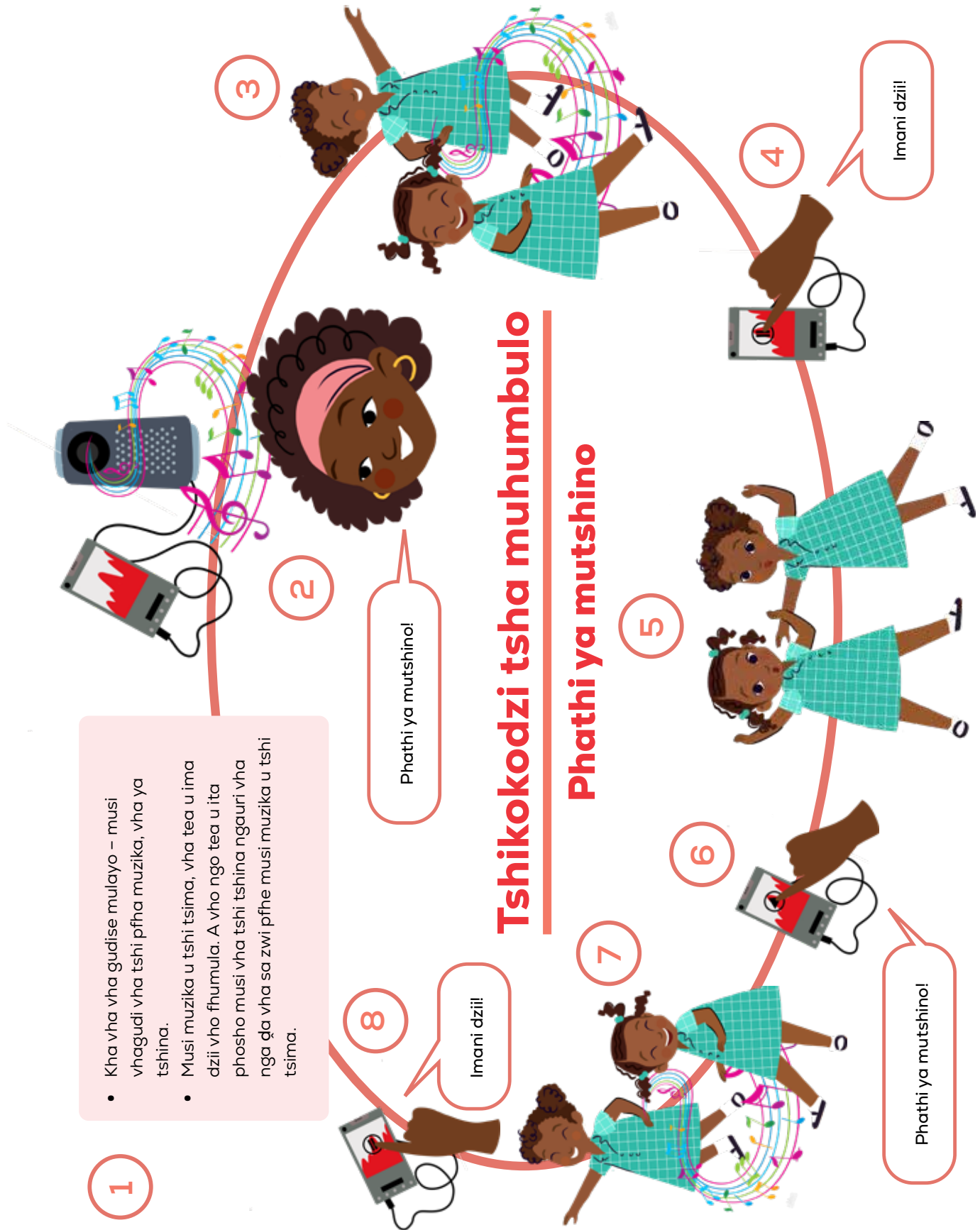
Ndi ngani?

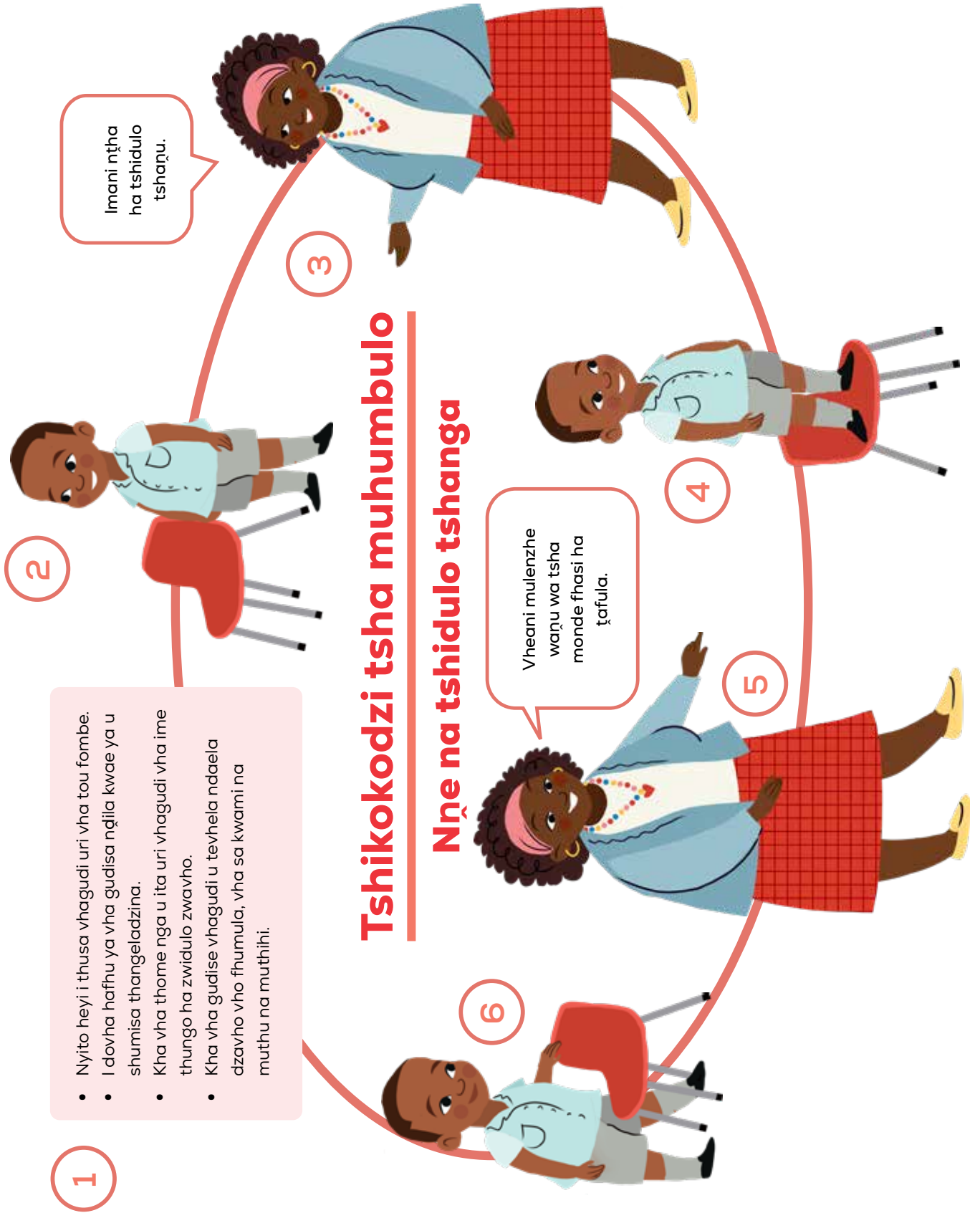
- Zwi a konḁa uri vhagudi vhaṭuku vha dzule vha tokomelwe vha tou fombe kha nyito tshifhinga tshilapfhu.
- Nyito dza muratho kana dza u dzingadza dzi a vha ṭuṭula mihumbulo, dza ita uri vha ḁifhelwe nga ngudo.

Zwine vha nga ita:

- Kha vha shumise nyito dza muratho kana dza u dzingadza u ṅea vhagudi mafufufu kana uri vha tou fombe kha ngudo nga ṅḁila ya u tou tamba.
- Musi vho no dzudza vhagudi, kha vha ḁilugisele u vha ṅea ndaela i tevhelaho.

1

- Vhagudi vha tea u thoma vhe 'tsini na tsini.' Vha tea u ḡi putekana vha nga sa bola.
- Kha vha gudise vhagudi uri musi vhone vha tshi ri 'tharamuwani nga u ongolowa' vha tea u ṭharamudza mivhili yavho yoṭhe u swikela vha si tsha kona u ya phanda.
- Vhagudi vha tea u vha kha tshiimo tshenetsho lwa sekondo dzi si gathi.
- U bva hafho, musi vhone vha tshi ri 'petekanani', vhagudi vha tea u petekana, vha lingana na bola.
- Kha vha gudise vhagudi u tevhela ndaela dzavho vho fhumula, vha sa kwamani na muthu na muthi.

2

nga u o-ngo-lo-wa
ṭha-ra-mu-wa-ni

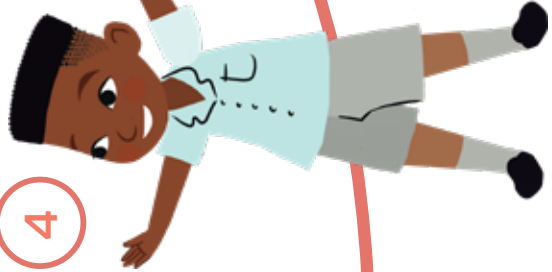
6

Tshikokodzi tsha muhumbulo

Muṭharamuwo na Mupetekano

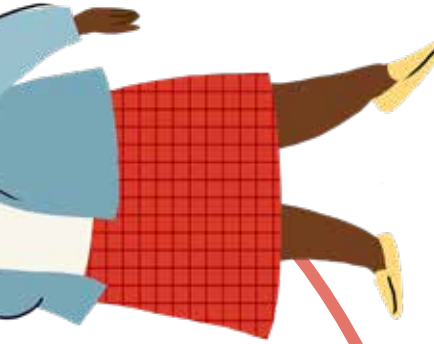
3

4

Petekanani

5

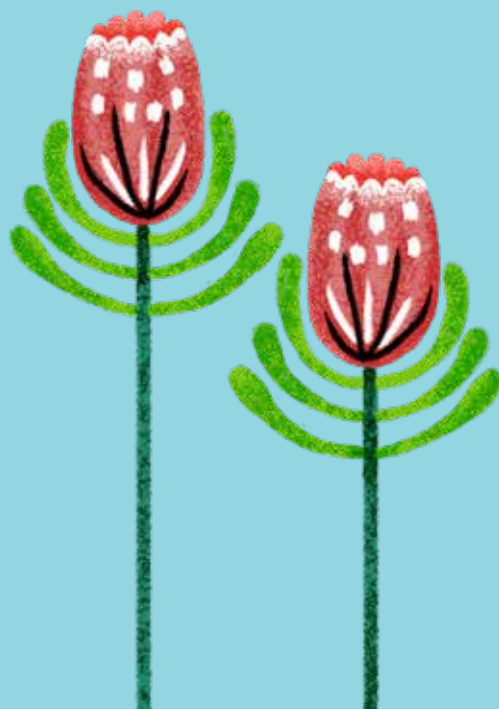
Ndo livhuwa!

Muhasho wa Pfhunzo ya Mutheo u livhuwa vhukuma vhuḍidini na nungo dza vhagudisi vha mutheo wa fhasi. Ri fulufhela uri vha ḍo ḍiphina nga u shumisa mbekanyamushumo iyi, na uri vha ḍo i ita yavho.

Roṱhe ri nga swikelela tshipikwa tsha 2030 tsha u vhona uri ṅwana muṅwe na muṅwe u vhala u itela u wana ṱhalutshedzo musi e na miṅwaha ya fumi.

Ri livhuwa u shuma nga maanḍa, u ḍikumedzela na u ḍikumedzela kha vhana vha Afrika Tshipembe.

NHLRP | National
Home Language
Reading Programme

